

G. ETÉNYI NÓRA

A 17. századi közvéleményformálás és propaganda Érsekújvár 1663-as ostromának tükrében

Vizsgálható-e a kora újkori közvélemény?

„– Filomarc: Isten Önnel, Polimène, remélem, mihamarabb viszontlátom, mivel az érsekújvári ostromról, annak igaz történetéről is szeretnék hallani, mert csupán bizonytalan értesüléseim vannak róla, s ezek pontosítását csak az Ön beszámolójától várhatom.

– Polimène: Legközelebb mindenben szolgálatára állok ...

Remélem, megbocsátja, hogy azt mondom, igen keveset tud az eseményekről. Esküdni mernék, hogy semmit sem olvasott erről.

– Filomarc: Nem mindenki olyan szerencsés, mint Ön, aki a törökök foglyaként saját szemével látott mindent, azonban azt se higgye, hogy én csupán mendemondákra támaszkodva fecsegek.

– Polimène: Pedig meg vagyok győződve erről, mivel úgy hiszem, Bécsben soha senkinek nem voltak megbízható értesülései Érsekújvár ostromáról.

– Filomarc: De hiszen Ön gyalázkodik. Azt hiszi, hogy a bécsiek olyan málészájúak, hogy aranyznak néznek mindent, ami fénylik?²¹

Valóban akkora sértés volt a 17. század közepén, ha valakit tájékozatlannak mondtak Érsekújvár 1663-as ostroma kapcsán a napi politikai, hadi eseményekben? Valóban műveletlen embernek számított a birodalomban az, aki nem volt naprakész a politikai eseményekben – miként a fenti dialógusban olvashatjuk? Röplapok tucatjaiban jelent meg a fentihez hasonló szituáció, melyben a jólétesültek és a kevésbé informáltak, beavatottak és avatatlanok diskuráltak egy-egy fontos aktuális kérdésről. Az 1663–64-es eseményekről beszélgetett fájdalom enyhítésére a rabszolgapiacon a „Világi” és a „Prister”; „Wohlrat” és „Frischmut” érvei is párbeszédes formában csaptak össze a török háborúval kapcsolatban, és unaloműzőként a politikai helyzetet elemezte gyógyfürdőbe utazása során három úriember, Monsenieur Galliard, Herr Levenfuss és Urum Istvánfi.²² Ezeket a pamfleteket nemcsak azért idéztük meg, mert szemléletes példái annak a többtucatnyi röpiratnak, melyek a török háború kapcsán jelentek meg szerte Európában, hanem azért is, mert ezek alapján azon is eltűnődhetünk, mennyire tekinthetjük általánosnak a 17. századi Európában, hogy kisebb csoportok, műveltebb magánemberek hétköznapijuk részének tekintik a fontos külpolitikai kérdéseket. Nyilvánvaló, hogy sugallt magatartásformákat érhetünk tetten ezekben a nyomtatványokban, mégis elgondolkodtató, hogy a modell szerint két úriember, Polimène és Filomarc maga „szórakoztatására” gondolta át a háború folytatódásának és a béke megkötésének esélyeit. E keret, a tipikus barokk párbeszédes forma jó alkalmat adott arra, hogy a röpirat írója különböző véleményeket mutasson be olvasmányosan. Viszont ugyanezen okból, tehát az olvasóközönséghez való igazodásból következik, hogy a szerző nem használhatott teljesen életidegen szituációt, amikor viselkedésmintákat mutatott be követendő példaként. A fenti idézet alapján a politikai tájékozottság iránti

igény olyannyira természetes „követelménynek” tűnt az adott környezetben, hogy az sem meglepő: a nyomtatványok keretjártékaiban az utazásuk során ismeretséget kötő férfiak aktuális kérdésekről – tehát ekkor a magyarországi eseményekről – vitakoztak. Az adott szituációban a reális elemek és alakok mindig keveredtek a szimbolikus jelentéssel, amint a tipizált névválasztásból is kiolvasható: „Urum Isthuanfi”, aki maga is súlyosan megsebesült a török elleni harcban, képviselte szemtanúként a hiteles információt, „Monsieur Galliard” az újságokból jól tájékozott birodalmi lakost, „Herrn Leuenfuss” pedig az egyszerű érdeklődő polgárt.

Tekinthetjük-e a 17. századi „közvélemény” bizonyítékának azt a modellt, mely szerint két, illetve három művelt idegen számára ilyen magától értetődő a magyarországi hadi és politikai helyzet ismerete és az arról való diskurzus? Természetesen nem, de az is bizonyos, hogy nem hatna az olvasóközönségre, ha a röpiratokban és pamfletekben a valóságtól teljesen elrugaszkodott, nem életszerű szituáció jelenne meg. Tucatnyi példát idézhetnénk, melyekben hasonlóképpen ismerősök és ismeretlenek, beavatottak és tájékozatlanok beszélgetésében elevenedtek fel újra a már megjelent információk, nagyobb összefüggésrendszerbe állítva. E forma alkalmas volt arra, hogy a tényeket olyan logikai rendbe szedje, mellyel tudatosan manipulálni lehetett az olvasókat, irányítva a véleményalkotást, az esetleges következmények szükségességének bizonyításával. Ugyanakkor e viták jók voltak arra is, hogy gondolkodásra készítsék az embereket, hiszen minden érvet követett egy más szempontú cáfolat. Így nem tekinthetjük egyszerűen propagandisztikus fogásnak e megjelenítési módot, hiszen sokkal inkább népszerűsítette, mintsem befolyásolta a társadalom minden rétegében a közügyekről való gondolkodást, tehát nemcsak a hozzáértők, hivatalnokok és az érdekelt kereskedők privilégiumának tartották a birodalom egyéb területein történésekről való tájékozódást.

Mégis mit tudhatunk a 17. századi közvéleményről, melynek létezése sejthető, de nehezen bizonyítható a korszakban; hiszen csak közvetve találunk forrást annak bizonyítására, hogy nemcsak a polgári társadalmakban formálódott ki a közvélemény, hanem már azt megelőzően volt szélesbázisú véleményalkotás kül- és belpolitikai kérdésekről. Általánosan elfogadott definíció szerint a közvélemény: nagyobb közösségekben elterjedt felfogás, nézet, ítélet, vélemény a közügyekről.³ Vizsgáljuk meg a „közvélemény” meghatározásának elemeit és felhasználásának lehetőségeit a 17. századra vonatkoztatva!

Ha kimutatjuk, hogy milyen információk, hírek jutottak el egy adott közösséghez, feltérképezhető, hogy mi lehetett a kor embere számára közügy. Így például a török kérdés bizonyára annak számított, hiszen meghatározó tényező volt a nemzetközi gazdasági és politikai életben a Török Birodalom európai jelenléte. Ezért nemcsak a katonailag közvetlenül érintett területeken kísérték figyelemmel az ütközőzónák eseményeit, hanem kimutatható, hogy szerte Európában állandóan jelen volt e probléma a kor újságíródalmában. Figyelembe kell vennünk azt is, hogy a hatalom ki is használta e meglévő érdeklődést, hiszen a külpolitikai hírek kiválóan alkalmasak voltak arra, hogy eltereljék a figyelmet a belpolitikai feszültségekről, tehát nemcsak a gazdaságilag, kereskedelmileg érdekeltnek számára lehetett fontos a törökkel való viszonyról érkező hír, hanem a hatalomnak is érdeke volt a külpolitika iránti érdeklődés felkeltése és kielégítése.⁴ Mégsem tekinthetjük csak mesterségesen gerjesztettnek, vagy pusztán érdekességből fakadónak a más országok eseményeire való kitekintést, hiszen az újságkiadás üzleti vállalkozás is volt,⁵ így a minél nagyobb haszon érdekében a kiadók tudatosan építettek az olvasóközönség igényeire. Nehéz megrajzolni azt a többrétegű kört is, melyet a közügyekről értesültek és véleményt nyilvánítók alkotnak, de a hírterjesztés módját s azt vizsgálva, hogy kikhez juthattak el az újságok, nyomtatványok informá-

ciói, közelebb kerülünk az adott hírrel ellátott közösség nagyságának és összetételének meghatározásához. A befogadók visszajelzéseire közvetlen bizonyítékok csak elszórtan találhatók, viszont a korabeli normarendszer vizsgálatával feltérképezhető a közösség reakciója, véleménye, állásfoglalása. Indirekt módon a normarendszer a propaganda termékeiből is kiolvasható, hiszen ahhoz, hogy a propaganda hatni tudjon, figyelembe kellett vennie a korabeli közgondolkodás alapvető normáit. Konkrét példánk, Érsekújvár 1663-as ostroma esetében a keresztény világ ellenérzése a törökkel szemben egyértelmű,⁶ hiszen nemcsak területi veszteséget jelentett Újvár feladása, hanem katonailag és politikailag is kedvezőtlen helyzetet teremtett. A vár feladását ismertető propagandaanyagoknál viszont jól kitapintható, hogy egyes tények túlzott hangsúlyozásával, másutt viszont elhallgatásával miként tudta a sajtó éppen a normarendszerre építve befolyásolni a közvéleményt.⁷ Tehát nem olvasható ki egyértelműen a korabeli „sajtóból”, hogy hol húzódik a határ a „köz” véleménye és a propaganda által sugallt állásfoglalás között.

Mégis a fentiek alapján azt mondhatjuk, hogy a propagandaanyagok: rölapok, hírlevelek, újságok, hetilapok tanulmányozása – megfelelő distanciát téve – közelebb visz a 17. századi közvélemény meghatározásához, létezésének igazolásához. A hírekből kiolvashatjuk, hogy milyen minőségű információ juthatott el a korabeli emberekhez, a megfelelő nyomtatványok példányszámának és a közzététel módjának vizsgálata alapján pedig választ kaphatunk arra a kérdésre, hogy kikhez juthattak el a hírek; tehát körülhatárolható, hogy milyen értesülésekből és kik alkothattak véleményt egy-egy probléma kapcsán.

Ha a propaganda anyagok vizsgálatát immár egy adott történelmi eseményre, Érsekújvár 1663-as ostromának és feladásának konkrét példájára alkalmazzuk, megismerhetjük a 17. századi közvéleményt és propagandát mindennapi létében és működésében.⁸ Bár a propagandának a magasabb szintű, áttételes, reprezentációs formában való megnyilvánulása alapvető fontosságú,⁹ vizsgálatunkat mégis szűkítsük a korabeli újságok, nyomtatott hírlevelek tanulmányozására, mivel a közvélemény formálásában meghatározó és különleges szerepe volt a gyorsan és széleskörben elterjeszthető alapszintű tájékoztató eszközöknek. Az idő rövidsége és az események közelsége miatt az aktualitásra, „új”-ságra törekvő kiadványokban, hetilapokban nem a befolyásoló, hanem a tájékoztató jelleg dominált. Így ezek a nyomtatványok külön csoportot alkotnak a korabeli közvéleményformálás elemzésénél, hiszen ezeken tanulmányozható leginkább, hogy közvetlenül milyen minőségű és mennyiségű hírhez juthatott a korabeli érdeklődő a magyarországi eseményekről. Természetesen ezeket az elsődleges információkat kiegészítették, módosították a röpiratok, pamfletek már bizonyos politikai, hatalmi érdekek szerinti kommentárjai, manipulált magyarázatai is, így ezek együttesen épültek be a köztudatba. Az viszont téves következtetésekhez vezetne, ha csak a propagandairatok torzításai alapján ítélnénk meg a 17. századi újságokból a közvéleményhez eljutó Magyarországról szóló elemzéseket.

A 17. század újságirodalma rendkívül sokrétű volt. A bel- és külpolitika fontos eseményei mellett nagy szerepet kaptak benne a hétköznapi szennzációi: természeti jelenségek, gyilkosságok, de újdonságok, tanító célzatú kiadványok is, melyek felölelték a mindennapok egészét. Mindezekből csak egy részt emeltünk ki, egy fontos magyarországi esemény, Érsekújvár 1663-as ostromának bemutatását. Mivel e hadiesemény jól dokumentált, így megvizsgálhatjuk a Magyarországról érkező, német nyelvterületeken megjelenő hírek hitelességét.

„Nagy seregek látattanak”. Az 1663–64-es háború előzményei

„Az elmúlt hétfőn az égen egy jel láttatott estve felé 8 és 9 közben; az ég mint-ha tűzben volt volna, azonban egy kis felhő alól egy két fejű sas jött ki, annakutána egy patyolatos fejű ember, ki az sasra rámenvén, aztat igen elvagdalta és utoljára két felé vágta, annakutána egy orosz lány jöven ki, kinek jobbik lábában fegyver lévén, az másikával azon patyolatos embert megragadván, lába alá tapadta; és ezek után nagy seregek látattanak, kik egymással harcolván mind két részről láttattak elesni, úgy az ég miatta mind veresnek látszott, azután úgy tűntenek el. Micsoda magyarázatja léssen ennek; megtanít az üdö bennünket – írja Vitnyédy István Zrínyi Miklósnak 1663. június 30-án kelt levelében.¹⁰ Mit jelent ez a különös látomás? Az évszám tükrében máris könnyen érthetővé válnak a szimbólumok. A „patyolatos fejű ember” már Eszéken táborozott – s e nagyvezír által vezetett török sereg valóban megrettentette a „két fejű sást”, mert hiába próbálta az Udvar Drinápolyban, Belgrádban s Eszéken is tárgyalások útján megőrizni a békét. De ha a Habsburg Birodalom nem, ki volt az, aki megállította a törököket? Egyrészt a szárnyas oroszlánként ábrázolt Velence, mely már 1645 óta vívta harcát Candiáért a Török Birodalommal szemben.¹¹ Másrészt a nemzetközi összefogás, melyet az égen megjelenő nagy seregek, s az oroszlán lábában lévő fegyver jelképezett, hiszen ekkor kezdett realitássá válni a nemzetközi törökellenes koalíció, melynek révén úgy tűnt, hogy a Rajnai Szövetség koordinálásával a Német-római Császárság, Franciaország, Velence, a pápai állam, Lengyelország, Svédország és Moszkva véglegesen leszámolhatna a törökökkel.¹²

De mire agítál ez a csodás látomás, melyet az év végén már az érsekújvári török tábor felett látott égi jelként adtak ki német nyelvű újság címlapképeként? A megoldás kulcsa: a magyar főnemesség szerepvállalása ebben a nagyszabású akcióban. Az udvar nem meri, nem tudja vállalni ezt a törökellenes háborút – a hadjárat óriási költségei, a feszült magyarországi politikai helyzet, s amiatt, hogy komoly presztízs és hatalmi veszteséget jelentene, ha önálló magyar kezdeménnyel, a Rajnai Szövetség és Franciaország túlsúlyával sikerülne a török kiűzése. Ezért a magyar főnemességnek kell a békepolitikával szemben, a kedvezőtlen körülmények ellenére felvállalnia az „életmentő háborút”, Zrínyi Miklós, valamint Wesselényi Ferenc nádor és körének elképzelése szerint.¹³

A török elleni hadjáratot pedig az 1660-as évek elejének súlyos belpolitikai válságai tették aktuálissá és szükségszerűvé. A problémák egyfelől az önálló erdélyi kezdeményezések nyomán megbomlott hatalmi egyensúlyi helyzetből, másfelől a törökkel szemben eltérő érdekeltségű Udvar és a Magyar Királyság összecsúszásából fakadtak. E mélyben húzódó ellentétek éleződtek ki az 1660-as évekre. A feszültség különösen Felső-Magyarországon vált erőssé, melyet közvetlenül érintettek az erdélyi változások, Montecuccoli ellentmondásos és kudarcos végződő hadjárata, majd visszavonulása, az ott tartózkodó német katonaság eltartása, és a hadak nyomán pusztító pestis. Mindezek mellett a felhalmozódó protestáns sérelmek is itt voltak a legnagyobbak, amit az 1662-es országgyűlés konfliktusai jól tükröztek. E helyzetből a felvidékiek egyetlen kiutat láttak: behódolni a töröknek.¹⁴ S, hogy milyen komoly ekkor a veszélye annak, hogy a felvidékiek önként török fennhatóság alá adják magukat, azt jól tükrözi a jól informált Vitnyédy 1662. október 17-én írt aggódó levele: „Beszélnek olyat is, mintha az tizenhárom vármegye követeket küldött volna Aly pasához az megholdulás felől, de csak elküldötte maga elől, azt adván válaszul, megvagyon az két császár közt az békeség, uralkán eddig való urokat, ezt én csak el nem hihetem.”¹⁵ E levél arra a fontos tényezőre is felhívja a figyelmet, hogy Felső-Magyarország a török politika számára is kulcskérdéssé vált, hiszen a Porta a kialakuló nemzetközi koalícióra jelentős győzelemmel akart preventív csapást mérni, s a behódolni készülő Felvidék könnyű prédának

tűnhetett. Köprülü Ahmed nagyvezír koncepciójában tudatosan épített erre a hódolási szándékra, s ehhez Apafi Mihály erdélyi fejedelem személyét is fel akarta használni, hogy Pozsony székhellyel új országot foglaljon neki, vazallusi státuszt ígérve.¹⁶

Mindezek alapján joggal feltételezhetjük, hogy a nagyvezír a török források részletes leírásai¹⁷ ellenére nem Budán, hanem már jóval korábban döntött arról, hogy nem Győrt, és Komáromot, illetve Bécsset támadja meg, hanem Érsekújvárt. Hiszen Apafi személye a Felvidéken volt „felhasználható” a hódoltatás nyomatékosítására. Az erdélyi fejedelem késlekedésével próbálta megakadályozni a török tervet, s annak ellenére, hogy a nagyvezír már drinápolyi indulása óta többször hívta sürgősen Apafit táborába,¹⁸ az csak 1663. szeptember 20-án indult el Radnótról a török főszereghez.¹⁹

A Felvidék meghatározó szerepét a politizáló arisztokrácia is jól látta, s politikai és katonai lépésekkel is megpróbálták oldani a feszült helyzetet. Így az 1663. április 1-jei pozsonyi tanácskozást „a felföldi izgultság lecsillapítására” hívták össze.²⁰ Wesselényi május 22-i nemesi insurrekciót hirdető kiáltványa pedig úgy intézkedett a magyar hadak elosztásáról, hogy abban a Felvidék szerepe vált kiemeltté: a Vág és a Nyitra vonalának védelmét erősítette Nyitra, Trencsény, Árva, Turóc hadaival; illetve Hont, Nógrád, Zólyom és Liptó, Korpona és Léva vidékére rendelte a megyei seregeket, melyek élére az érsekújvári, így felső-magyarországi főkapitányt, Forgách Ádámot nevezte ki.²¹ A feszült, várakozásteli helyzetet jól tükrözi az a törökellenes harcot sürgető és a magyar főnemesség felelősségét hangsúlyozó tézislap²², mely a nagyszombati jezsuita egyetem egyik vizsgájára készült. Ez a Forgách Ádám²³ érsekújvári főkapitánynak ajánlott szimbólumokban megfogalmazott kiáltvány ekkorra valóban aktuálissá vált, hiszen augusztus elejére, a vizsga időpontjára a 3500 főnyi újvári védőerőt²⁴ már megtámadta a nagyvezír százötvenezer fős serege²⁵.

Érsekújvár kulcsfontosságú erődítmény volt, hiszen gazdasági és kereskedelmi szempontból fontos területeket védett, s mind Erdély, mind pedig Bécs felé stratégiai-lag meghatározó szerepe volt. Jelentőségét jelzi az is, hogy átadása után több kisebb vár adta meg magát.²⁶ Az érsekújvári vár egy vizesárokkal körülvett, szabályos hatszög alakú, újolasz bástya erődítmény volt, melyet 1649 után megerősítettek, korszerűsítettek. A kedvező adottságok ellenére az erődnek több gyenge pontja is volt, így az a három bástya (Forgách, Frigyes, Sierotin), melyek építését még nem fejezték be, és a vizesárok, melynek mélysége az ostrom idején még nem volt megfelelő.²⁷

Érsekújvár ostroma és feladása mind katonapolitikai, mind politikatörténeti szempontból sok izgalmas kérdést vet fel,²⁸ hiszen feladásával újabb stratégiai-lag és kereskedelmi-lag fontos területek kerültek török kézre. Mégis meglepő az az óriási érdeklődés, mellyel Nyugat-Európa közvéleménye kísérte a várostromot. Az Újvár ostromával foglalkozó röplapok és újságok kiugróan magas számát²⁹ indokolja egyfelől, hogy ez volt az első jelentősebb hadiesemény az 1663–64-es háborúban, másfelől az is, hogy az osztrák tartományok területén nagy riadalmat váltott ki a török előrenyomulás, olyannyira, hogy Lipót császár is Linzbe tette át székhelyét Bécs megtámadásától tartva.³⁰ Nyilvánvaló, hogy Újvár elvesztését a korabeli propagandában jól ki lehetett használni egyrészt a török elleni összefogás népszerűsítésére, másrészt, eltérő érdekek esetén, a béke megkötésének indoklására.

Az újvári ostromról megjelenő híráradatot mégsem tekinthetjük csak egy fölülről irányított propaganda következményének, hanem sokkal inkább annak a bizonyítéka, hogy a korabeli Európában óriási érdeklődést váltottak ki a magyarországi törökellenes küzdelmek. S hogy milyen minőségű és milyen mennyiségű hírhez lehetett hozzájutni az akkori újságokból, ahhoz az események ismeretében vizsgáljuk meg a röplapok és a nyomtatott hírlevelek információinak hitelességét, megbízhatóságát!

A 17. századi újságok

Az Érsekújvár 1663-as ostromáról és feladásáról szóló 15 eddig még publikálatlan, metszetekkel illusztrált rölap, valamint német nyelvterületről származó 22, pár oldalas hírlevél, mely a vár ostroma alatt, illetve a feladást követően rövid időn belül keletkezett, új megvilágításba helyezi a korabeli közvélemény méreteit és jelentőségét. Hiszen már a 15 darab különböző rölap és a 22 darab néhány lapos nyomtatott hírlevél hivatásos információszerző és –terjesztő hálózatra utal, amit a már heti rendszerességgel megjelenő német és angol nyelvű újságok nagy száma és jólinformáltsága is alátámaszt. 1663-ban 42 heti újság működött német nyelvterületen 1–2, illetve 10–20 évig.³¹ Londonban pedig 1663-ban hetente kétszer jelent meg Érsekújvárról szóló részletes beszámolókkal a *The News* és a *The Intelligencer*.

A működése közben vizsgált propaganda új szempontú elemzésének elsődleges tárgyai a rölapok és hírlevelek, melyek leggyorsabban és legalaposabban tájékoztatták a közvéleményt. Ha választ akarunk kapni arra a fontos kérdésre, vajon kikhez juthattak el a hírek, a rölapok és hírlevelek terjesztési módjait is elemeznünk kell. A nyomtatványok híreinek egyik fontos továbbítási formáját jól szemlélteti egy Roger Chartier által közölt ábrázolás 1670-ből.³² A képen egy könyvkereskedés látható, melynek előterében izgatott embercsoport közepén egy férfi valószínűleg egy friss hírlevélből olvas fel a körülötte állóknak. A háttérben pedig a kereskedés ajtaján rölapokat láthatunk kifüggesztve. A közvéleményt kutatók számára igen értékes e kép, hiszen két fontos tényezőre is felhívja a figyelmet. Egyrészt arra, hogy a rölapok képanyaga révén vizuális úton is információhoz juthattak a korabeliek, másrészt az is kitűnik, hogy auditív módon is terjedtek a hírek. Figyelemre méltó, hogy – az öltözetük alapján – tehetősebb urak, „tisztos polgárok” mellett, a kép középpontjában lévő „egyszerűbb” asszony riadt tekintete azt mutatja, hogy ő is értesült, hallott a rossz hírekről. Az ábrázolások egyértelműen azt bizonyítják, hogy nemcsak az írástudók privilégiuma volt a nyomtatott információ: egy adott hírlevél nagyobb közösséghez is eljuthatott, hiszen a könyvnyomtató, -kiadó és -terjesztő helyek „nyilvános fórumai” voltak a korabeli közéletnek. Sőt Maurice Aymard szerint a könyvesboltok helyiségei a szellemi élet olyan fontos központjai voltak, ahova a kávéházak megjelenése előtt a polgárok úgy jártak, mint napjainkban a klubokba.³³

De nemcsak a városok forgalmas pontjain lehetett nyomtatott hírekhez jutni, hanem mozgó újságárosok is vitték és árulták a városokból és kívül a rölapokat és hírleveleket, amint ezt sok ábrázolás megörökítette.³⁴ Emellett még sokáig élt a hagyományos forma is, mely énekelve adta tovább a híreket. A hírterjesztésnek ez a típusa nem elsődlegesen tényeket rögzített, inkább figyelemfelkeltő jellegű volt, s általánosabb értesítéseket adott tovább. Híreivel nem a művelt réteget célozta meg, melynek a részletes, pontos tájékozódás volt az igénye, inkább az írni nem tudó embereknek szólt. Jó példa erre az Érsekújvár elestét „sirató keresztényi ének”, melyet Bécsben és Augsburgban adtak ki.³⁵ Szintén a kevésbé művelt rétegeknek szólt a hírek közzétételének az a módja, mely során hivatalosan felolvasták a tudnivalókat. Mindezek alapján hangsúlyoznunk kell, hogy – vizuális és auditív úton – nemcsak az írni tudókhoz jutottak el a nyomtatványok hírei, tehát az olvasni tudóknál szélesebb rétegekre kell gondolnunk a közvéleményt alkotók esetén.

A rölapok és hírlevelek – hitelességük megfelelő elemzése után – alkalmasak arra, hogy teljes képet adjanak a 40 napos ostromról, hiszen minden apró mozzanatot feltérképezték ennek az izgalmas történetnek. Most mégis elsősorban a propaganda művészetét elemezzük e konkrét példán keresztül; azt, hogy a valós eseményeket a közvélemény milyen formában, „tálalásban” kapta, hangsúlyozva ezen rölapok és hírlevelek szerepét a korabeli közvéleményformálásban és tájékoztatásban.

Wahrhafter Bericht und Abbildung/
Der Wirtberühmten

Festung Neuhausel In Ungarn /

Welche am 18. AUGUST Anno 1663. Von dem Fürsten wiederum auff's neu/ Zela-
ge ist worden/ wie sie es wieder vornehmen werden.

in seinen schönen Geistlichen Liede / Im Thon: Herr Jesu Christ dich zu mir wend. 1622.

Doch dem der mächtige Tärcke / der berührten und vor-
nehmen Vefang; Neuchassel / wiederumß Weldaert ge-
macht / wie es die Zeitunge nuns Inzern melden.

[illegible]

Die Kunst hat aber von Neuem sich sagen aus / daß der Tadel
de mit seinem continüirlichen Arbeiten / immer näher und näher
an die Stadt / in dem die Janus thoren sich in den der Hip-
podem: Schanze erbauet: die meiste Kruttergärten nach sich
von der Neutza / und beßeren die Beglun mit 38. Stücken von
7. Dattieren, ja sie hielten allerlei bis an das Weiß: 46. arden:
und mehr in der Stadt von Traulichen und Weizen auf 30. toos
gehoßten / hielten inwendig die Thore hoch verschüttet / sich aus
sehr stark bewauet:

12. Die Ziffern 1 bis 9 sind die Ziffern mit 2000 - 1, mit 1000 - 1
 2. Die Ziffern 1 bis 9 sind die Ziffern mit 1000 - 1, mit 1000 - 1
 3. Die Ziffern 1 bis 9 sind die Ziffern mit 1000 - 1, mit 1000 - 1
 4. Die Ziffern 1 bis 9 sind die Ziffern mit 1000 - 1, mit 1000 - 1
 5. Die Ziffern 1 bis 9 sind die Ziffern mit 1000 - 1, mit 1000 - 1
 6. Die Ziffern 1 bis 9 sind die Ziffern mit 1000 - 1, mit 1000 - 1
 7. Die Ziffern 1 bis 9 sind die Ziffern mit 1000 - 1, mit 1000 - 1
 8. Die Ziffern 1 bis 9 sind die Ziffern mit 1000 - 1, mit 1000 - 1
 9. Die Ziffern 1 bis 9 sind die Ziffern mit 1000 - 1, mit 1000 - 1

Es haben die Thierken ein wenig Stillsitzen gemacht; die Todten ja
zu begreifen, also sende die Einmüthigkeit auch der Todt auf der Welt
zu begreifen; ja wirken wir ferner mit dem Todten begreifen, / also als
das Gedränge geworden, hat er alsbald Stillsitzen darauß gemacht
und alsbald gehn; / doch mit stürmender Hand wird darunter ge-
macht, also hat der Elementen Anzügen von sich gehen lassen /
Fleisch Städtgen übergeben; und doch selber Stillsitzen hat die Erde
zu begreifen, und aufzusuchen lassen. Als nun der Thierke himmel hat
zu verlassen, / hat er die Stillsitzen alsbald gehn lassen / und
die selber auf der Thierken Seite abgeben. Die Thierken
zu dem Firm- 78 Nacht gehen nicht; / und haben ferner vorhandene
Gewalt zu stürzen, also zu sich anders anbringen Instrumente in groß
er Menge im Vorarbeit. **W. A.** vorarbeiten sollen glückliche
zu stürzen.

Ein schön Geistlich Lied.

Wir wissen keinen Widerstand / Herr ohn dein Wacht und Stärke
Hond/drumb mach dich selber auff dem Plan; du bist der rechte Krieger;

Was freuet im Herzen nicht so sehr / als deines Namens Wold so
sehr; so gar schertzlich geschenket wird; und mancher eine Seel wird vor-
geführt.

Der Feind frucht' zwar sehr und lacht / weil er so gar hoch hat ge-
bracht / sein Darnum steht auf lauter Kieg. und meint er habe schon den
Gew.

Aber du im dem Himmel hoch! O wahrer Gott! seiß gleichwohl noch/
die Such ist dein; der Nöthen ist dein; ach laß es dir zu Herken gehn.
Ge such nach einem Dummheit mit Erd; ich hab dich Gott vereinet mit mir.

Es muß der Herr den Himmel und die Erde aus dem Nichts vermehrt werden
ohn daß das es fern Auffenthalt; durchsicht des Throns große Gemalte,
Stolz doch bey und streit wieder ihn; damit der Welt nicht nicht gewalt/
sonst Himmel und Menschen nicht; und er solle die er so blutige

vergis HERR der Gefangnen nicht / und richte dir er so hinrich.
 Erhöre uns und das ganze Land / gib uns ihm ja nicht die Hand/erhöle
 und HERR verhöre unser Wort/das wir dich loben hier und dort.

E N D

A metszetekkel illusztrált rölapok – műfajelemzés

A./ A vizuális információ

A 40 napos ostrom talán legfontosabb hírvivői a korabeli érdeklődők számára a metszetekkel illusztrált rölapok voltak. E műfaj maga is hosszabb elemzést igényel, hiszen jellegéből adódóan – általában három hasáb szöveg egy látványos, érdeklődést keltő kép alatt – viszonylag hamar elkészíthető volt, mivel a kép metszése egy-két napot vett csak igénybe, a szöveg pedig már néhány lényegesebb információval is megjelentethető volt. A rölapok kiválóan alkalmasak voltak a széles nyilvánosság tájékoztatására: képanyaguk nemcsak illusztrálásul szolgált, hanem lényeges információkat is közölt. Igaz, a képeken megjelenő adatok pontatlanok némelykor, ám a korban mégis döntő jelentőséggel bírt a képes közlés, melynek szerepét a propaganda és a közvélemény formálása elemzésénél is figyelembe kell vennünk. A képek révén az írni nem tudó réteghez, tehát az írástudókénál szélesebb bázishoz jutott el az információ.

Bár napjainkban igen sok, rölapokat tartalmazó forráskiadás jelenik meg szerte Európában,³⁶ nem tudunk megnyugtató választ adni a rölapok terjesztésével kapcsolatos kérdésekre. A rölapot – nagy méretéből adódóan – a város egy-egy forgalmas pontján: a városkapukon, templomok, kocsmák, könyvkereskedések ajtaján, a városháza falán s a piactereken is el lehetett helyezni, hogy ott sok embert tájékoztasson.³⁷ Ám az elterjedést akadályozhatta, hogy a rölapok a rézmetszetek miatt igen drágák voltak, így vásárlás útján jóval kevesebb emberhez juthattak el, mint illusztráció nélküli társaik³⁸. Igaz, a 17. század második felében a tanító célzatú, erkölcsöt formáló rézmetszetek nagyon népszerűek voltak, hiszen például Paulus Fürst frankfurti műhelye százával ontotta az ilyen képeket³⁹.

A metszetanyag vizsgálatával meghatározható a rölapok példányszáma is. Egy lemezről megfelelő minőségben 200–1000 példányt nyomtathattak. Ez elég nagy eltérés, de míg Bécsben kevesebbet készíthettek, addig fejlett nyomdatechnikájú területeken 800–1000 példányt is kiadhattak a jobb minőségű forma alapján. Ez 15 különböző rölap esetén óriási számot jelent, ugyanakkor egyes rölapok esetében – az első kiadás nagy sikere következtében – az újranyomás is kimutatható, ami szintén széles publicitást sejtet.

Az ostrom, illetve a város és a vár ábrázolásánál lényeges kérdés a kép hitelessége, mivel a képi információ nehezebben átadható, „szállítható”. Nem véletlen, hogy az e tekintetben elzártabb Angliában a nyomtatványokban csak ritkán találni képes mellékleteket, ha vannak is, azok többnyire fiktív illusztrációk, például Érsekújvár esetében a legcsekélyebb mértékben sem hasonlít a valóságra,⁴⁰ sőt már a Hollantze Mercuriusban is erősen torzult az ábrázolás.⁴¹ A hiteles kép készítése lassította a rölapok megjelenését, mégis azt mondhatjuk, hogy német nyelvterületen igen hamar, nem sokkal az ostrom megindulása után készültek az ostromot jól szemléltető metszetek. Megfigyelhető, hogy új Érsekújvár-ábrázolások születtek ekkor⁴². Bizonyíthatóan a XIII. számú rölapnál mutatható ki, hogy egy régebbi, ismert ábrázolás alapján készült. Martin Zeiler 1660-ban kiadott „Magyarország új leírása” című könyve közölt Újvárról hasonló látképet. E metszet hitelességét Johann Ledentu Lipót császárnak készített festett könyve is bizonyítja, melyben Magyarország várait mutatta be a szerző helyszínen készített rajzok alapján⁴³. A képek hitelessége, megfelelő informáltsága alapján több csoportra oszthatjuk a rölapok metszetanyagát. Az így felállított kategóriák alapján csoportosíthatjuk immár magukat a rölapokat is – a tájékoztatás jellegét, módját és időbeliségét figyelembe véve.

B./ „A messzeföldön híres magyar erőd, Érsekújvár”

Az első csoport öt rölapból áll, melyek szembetűnően hasonlítanak egymásra. Érdekeségük, hogy a rokon vonások ellenére kettőt más kiadó adott ki, bár egyértelműen kimutatható az átvétel. Bizonyítható, hogy az első három egyazon helyről származik, csak időbeli eltérés van közöttük: a képanyag egyezik, s még a szövegbeli eltérés is csak az új információk beépüléséből fakad. (Az első hasábnak még a szedése is egyezik.)

Igen koraiak ezek a rölapok, mivel ismertették Érsekújvár fekvését, a vár formáját, s röviden történetét is leírták – tehát Újvár ostromáról ekkor értesítettek először. Valószínűleg a legkorábbi kiadvány „A törökök által ostromolt messzeföldön híres, sáncaival és árkaival bemutatott magyar erőd, Érsekújvár valóságghú ábrázolása” című rölap (I.sz.)⁴⁴, mely augusztus 7–16. között keletkezett, hiszen részletesen beszámolt az augusztus 7-i párkányi csatáról, de még nem írt a megkezdődő ostromról. A rölapíró igen jól tájékozott a párkányi vereségről, melynek szerinte az volt az oka, hogy Forgách Ádám újvári főkapitány – a figyelmeztetések ellenére – hitt a „gaz törökök által terjesztett hamis híreknek”, melyek szerint az esztergomi átkelésnél egy 3000 fős kisebb egység ezen a parton rekedt. Forgách Ádám 5000 fős seregével hajnalban megtámadta a törököket, akik „mint lesben álló sárkány vártak rá a közeli dombokon”, így annak ellenére, hogy a német muskétások bátran küzdöttek, főképp a huszárok megfutamodása miatt óriási vereséget szenvedett, seregének fele odaveszett. Mivel – amint Esterházy Pál írja – „ezen ütközet szerencsétlenül fejleménye a hadviselés egész rendjét felborította”⁴⁵, ezt a csatavesztést részletesen mutatják a nyomtatott hírlevelek is. A rölap információi – elfogultsága ellenére – jók, ugyanis Forgách Ádám augusztus 7-i, Wesselényi nádorhoz írott levelében hasonlóképpen számolt be az eseményről⁴⁶. Mivel pozsonyiak és komáromiak is részt vettek az ütközetben – Adolf von Puchaim komáromi főkapitány 200 emberével és Pálffy Miklós 600 pozsonyiból álló csapatával –, hamar továbbjuthatott a párkányi csatavesztés híre, továbbá az újvári ostromzár sem volt még teljes ekkor, onnan is kijuthattak a beszámolók. A rölap az érzelmekre is hatott: a keresztény foglyok lemészárlásának bemutatásával, amit szerinte a császári követ szeme láttára rendelt el a nagyvezír. Végül a magyar és a német nép összefogására buzdított, hogy isten segítségével szerencsésebb és győzelmesebb fegyverekkel sikerüljön a törököket visszaverni.

Nem véletlen, hogy igen hamar, augusztus 18-i pozsonyi különhírral újra kiadták a „Messzeföldön híres Érsekújvár ostroma” című rölapot (II.sz.)⁴⁷. Ez a „képűség”, mely megismétli az előző kiadvány információit, különhírként beszámolt arról, hogy az ellenség négy irányból folyó ostroma ellenére a várvédők már négy támadást vertek vissza sikeresen. Sőt, egy reménykeltő híradást is közölt egy 25 000 fős felmentő seregről, melynek híre nem bizonyult valósnak. Figyelemreméltó, hogy pusztán ezért a néhány soros új hírért ugyanaz a cég újra kiadott egy rölapot, pedig a szóról szóra megegyező szöveget is újra kellett szedniük. Ennek magyarázata az lehet, hogy nagy példányszámban fogyott el a „szenzációs” első kiadás, mely a leggyorsabban tudósított az érsekújvári helyzetről, tehát érdemes volt az előző kiadást megismételni s friss információkkal újra kiadni, mivel ezzel naprakészségüket is bizonyították, hiszen a meginduló várostromról is a lehető leggyorsabban tudósítottak.

„A messzeföldön híres Érsekújvár ostroma és átadása” című rölap (III.)⁴⁸, mely ugyanettől a kiadótól származik, jóval későbbi, már a vár átadása, szeptember 27. után keletkezett, így – bár rokon vonásai alapján ide tartozna – tartalma miatt később ismertetem.

Szintén e rölapok nagy sikerét mutatja, hogy a híres frankfurti Aubry-műhely⁴⁹ is ennek az ismeretlen helyről származó rölapnak a képi és szövegbeli anya-

gát vette át: „A messzeföldön híres Érsekújvár körülzárása és ostroma” címmel (IV.sz.)⁵⁰. Szövege egyezik az I. sz. röplap anyagával, csak a szedése más. A képanyag is rokon, bár ez utóbbi jobb minőségű, részleteiben szebben kidolgozott. Az átvétel irányát az első két röplap koraisága és egymást követő gyors megjelenése támasztja alá. Nem valószínű, hogy az ismeretlen mester az Aubry cég munkája alapján dolgozott volna, hiszen az időbeli eltolódás miatt rögtön a második változatot adták volna ki, a frissebb információkkal. Bár az is elképzelhető, hogy közös forrás alapján dolgoztak, mivel a III. számú röplapon feltűnő betűjelek és a hozzátartozó magyarázatok megegyeznek a IV. számú röplapével. Viszont ez már olyan időbeli eltolódást jelentene, mely indokolatlanná tenné a párkányi csatát ismertető frankfurti röplap megjelenését akkor, amikor másutt már a vár feladásáról írtak.

Ugyanígy átvételekkel dolgozott „A messzeföldön híres Érsekújvár körülzárása és ostroma” című (V.sz.)⁵¹ röplap is, melynek első két hasábjának még a szedése is megegyezett az I. sz. röplapével, s csak a harmadik hasábjában történt változás, ahol új híreket toldottak be a korábbi anyagba. Arról számoltak be, hogy a törökök hozzáláttak a vizesárok lecsapolásának, egy hatalmas levezető árkot ástak, s most ennek az eredményét várják, hiszen így könnyen ostromolhatóvá és aláaknázzhatóvá válhat a vár. A védők e jelentős veszteségét a kép is megjelenítette. Annak ellenére, hogy az olvasókat arról is biztosította, hogy a vár mellett jelentős csapatok védik Morvaországot, valójában a portyázó törökök már végigdúlták a gazdag környéket és betörték morva területekre is. A fentiek alapján augusztus végén jelenhetett meg ez a röplap. A metszet, mely a vizesárok lecsapolásáról is tudósított, segítséget nyújt a kiadó kilétének megállapításához. Szembetűnő ugyanis, hogy bár az előbb említett rölapok képanyagával dolgozott a metsző, mégis jóval kezdetlegesebb a kép, a fejletlenebb technika, a fámetszés miatt. A képi és szövegbeli rokonság, azonosság alapján az V. számú metszet kiadójának Elias Wellhöffer tekinthető, az augsburgi mester⁵², kinek műhelyében a XII. sz. nyomtatvány, valamint sok egyéb magyarországi eseménnyel foglalkozó röplap is készült.

Összességében az első csoportról megállapítható, hogy a propagandisztikus elemek ellenére az információközlő jelleg dominál bennük, hiszen gyorsan és fontos hírekhez jutatták az olvasókat. Ezzel szemben a metszetek inkább illusztrálásul szolgáltak, mert bár jelezték a vár erős lövetését és az ágyúsáncokat, pontatlanok a török tábor és a fő támadási irány megjelölésében. Ráadásul a Nyitra is rossz oldalra került, bár ez eredhetett metszésbeli, azaz technikai tévedésből is. A kép minősége az új kiadványokon sem javul lényegesen, bár a III. sz. és a IV. sz. röplap már jelezte, hogy a faltörő ágyúzás mellett a vártól távolabbi sáncokból az erőd belsejét is lőtték, jelentős pusztítást végezve a védők és a lakosok soraiban – amint erről Esterházy Pál is beszámolt⁵³. Ezekkel rokon, mégis újabb ábrázolás a *Diarium Europaeum*, illetve az *Ungarische-Siebenbürgische Chronic* illusztrációja (VI. sz.), melyben a betűzés egyezik, illetve folytatása a III–IV. sz. kép jelzeteinek. A *Diarium* képanyagaként általában rölapok metszetanyagát használták, így ez a hasonló, ám mégis új ábrázolás újabb rölapot feltételez.⁵⁴ Ezt támasztja alá, hogy más a szalagcím is: „A messzeföldön híres Érsekújvár képe, melyet éjjel-nappal támadnak és ostromolnak a törökök.”

C./ *Hiteles ostromrajzok*

A következő csoportot az a három röplap alkotja, melyeken az ábrázolás, a képi információ a legfontosabb. Mindhárom egy eredeti hadmérnöki rajz alapján készült, tehát a legpontosabb képi információt nyújtotta. Az első, mely egy olasz nyelvű kiadvány: „Érsekújvár ostromának hiteles hadmérnöki rajza...” (VII.)⁵⁵ szalagcímében is hirdeti, hogy egy meg nem nevezett hadmérnök készítette a komáromi várkapitány

eredeti jelentése alapján. Valóban, a rölapokhoz Adolf von Puchaim komáromi főkapitány szeptember 6-i Haditanácsához küldött beszámolójának „melléklete” volt a minta (VIII. sz.)⁵⁶. E részletes és hiteles katonai rajz egyértelműen bizonyítja, hogy a három metszet forrása autentikus. Tehát Jacob Sandrart nürnbergi metszete, illetve a két ismeretlen műhely szeptember második feléből származó rölapja Bécsből kapott jelentések anyagát használta fel.

Az olasz rölapon (VII. sz.) szöveggként csak a metszet betűjeleinek magyarázatát adták ki, az információ valójában képi síkon jelent meg, igen sok és pontos adatot tartalmazva. Ezen a metszeten mutatták be a legrészletesebben a török sereg elhelyezkedését, s a vártól észak-nyugatra lévő nagyvezíri tábor mellett név szerint is megjelölték az egyes basák szálláshelyét és a tatár-moldvai seregek táborát. Felhívták a figyelmet arra is, hogy a korabeli haditechnika legmodernebb vívmányait alkalmazó korszerű stratégiáról, francia és olasz hadmérnökök eredményeit is felhasználó ostromzárról van szó; berajzolták a vívóárkokat, a löemelvényeket és az Esterházy Pál által is azonos helyen leírt hat ágyúsáncot, ahonnan nagyobb fajta karthaune-okkal lőtték a várat.⁵⁷ Mind a metszetekből, mind pedig a leírásokból kitűnik, hogy milyen erős tüzésége volt a törököknek: a sok kisebb és közepes falconett mellett jól el voltak látva nagyobb fajta faltörő és 36–48 fontos ágyúgolyókat kilövő ostromágyúval is. Szintén látható az a fontos momentum, hogy az ágyúsáncokat igen magasra emelték, így a 11 méter magas várfal ellenére majdhogynem beláttak a várba, amint erre Forgách Ádám is utalt az erőd feladásának indoklásakor.⁵⁸

A következő rölapon – „A hírneves határerőd ostromának igaz ábrája, melyet egy hadmérnök készített” (IX. sz.)⁵⁹ – a hadmérnöki térképet életképekkel, a tábori élet jeleneteivel, elől csataképpel, felmálházott tevék rajzával tették a befogadók számára színesebbé, érdekesebbé a készítő. Hogy milyen becses volt a megbízható információ, arra jó példa, hogy a szalagcím ismét külön felhívta a figyelmet a hadmérnöki rajzra. A rölapíró a szöveges részben az első hasábon Érsekújvár elhelyezkedését és magát a várat mutatta be a bástyák elnevezésével együtt. Ezután röviden összefoglalta az alapítás óta (1581) a várat ért nevezetes támadások történetét. A hitelességét Ortelius Magyarországról szóló híres munkájának negyedik részével támasztotta alá. (Ki is adták e művet 1665-ben folytatásával együtt.) A jelen hadihelyzetet ismertette részletesen leírta a basák táborait, s nagy figyelmet szentelt az erős török tüzéség bemutatásának. Figyelemreméltó, hogy a párkányi „szerencsétlen ütközetre” csak utalt, tehát az már nem volt ismeretlen a nürnbergiek előtt. Több olyan érdekességet is említett a rölap a várvédők életéből, melyek minden fontos várostrom ismert „kísérőjegyei”. Ezek szerint Forgách Ádám, a vár főkapitánya megeskette katonáit, hogy az utolsó csepp vérükig védeni fogják a várat, s aki az átadást szóba hozza, felakasztja. Jó hírként közölték, hogy a komáromi várkapitánynak vissza kellett vonnia azt az ígéretét, mely szerint minden levágott török fejért egy dukátot ad, olyan sok már a levágott török. Ez a lelkesítő részlet, melyet másutt Zrínyi katonáival kapcsolatban említettek,⁶⁰ természetesen több relációban is szerepelt. Az a valós momentum, miszerint az ostromzár ellenére, a mocsáron átúszva ki lehetett jutni a várból, kissé átformálva úgy jelent meg, hogy „aki ezt megteszi, nemes levelet és hat gulden havi pénzt kap a várkapitánytól”, így „már száz magyar és hajdú vágta át magát az ostromgyűrűn”. A rölapban beszámoltak arról – az egyébként igaz hírről – is, hogy a várbeliek a törököknek nagy szomorúságot okoztak, mert sikerült egy előkelő basát lelőniük. A metszeten látható kettősség megfigyelhető a szövegben is. Egyrészt sok lényeges információval fontos és pontos adatokat közöltek a vár bemutatásakor, de ugyanakkor, mint a hadmérnöki rajz megjelentetésekor, érdekesebb, figyelemfelkeltőbb részletekkel színesítették a pontos információkat. Míg a rölap első fele és metszete hitelességre és pontos infor-

mációk közlésére törekedett, addig a biztató adatok hihetetlenek és túlzók, bár kétségtelen, hogy alkalmasak az érdeklődés felkeltésére. Jellemző erre a tendenciára a röplap lezáró része, mely szerint „bár a védők nem szenvednek hiányt élelmiszerben és fegyverben, az igazi reménységük a második Scander bég, Zrínyi Miklós, aki ötvenezer magyarral és horváttal, német segítséggel, valamint a birodalmi területekről gyűjtött tizenötezer katonával kész arra, hogy a törökre rontson.”

A X. számú⁶¹ „Az Érsekújvárt körülvevő török ostromzár mesteri alaposággal megrajzolt alaprajza” című röplap esetén is megfigyelhető ez a kettősség, egyrészt a képanyag szakzszerűségét, másrészt a szövegrész kissé fecsegő stílusát tekintve. A röplap összetett: az első hasáb, mely a vár történetéről és fekvéséről szól, a legelső csoport anyagával egyezik, a metszet pedig a VIII–IX. számú röplappal rokon, bár készítője jobban sűrítve és látványosabban rajzolta meg a török tábornokot, s kiemelte a vártól délre elterülő mocsarat is. A röplap legérdekesebb része a Bécsből kapott szeptember 23-i hírek ismertetése – tudva azt, hogy szeptember 25-én majd feladják a várat. A röplapíró komáromi jelentésre hivatkozva számolt be az eseményekről. Megírta, hogy a „vérszomjas török kutya a nagyvezír” már négy kisebb helyet ragadott el. (Valóban: Újvár ostroma alatt és a vár feladását követően hét környékbeli vár került török kézre.) Ám a rossz hírekkel szemben jóval hangsúlyosabbak voltak a jó hírek, melyek arról tudósítottak, hogy a reggeltől estig tartó heves támadásokat a védők sikerrel visszaverték, s így már sok ezer török maradt a várfal alatt. De a röplapíró szerint már nem sokáig kell kitartania a várbelieknek, hiszen Zrínyi Miklós Újvár megsegítésére készül. Jelentős segítség reményéről is írtak: egy 4500 fős lovassereg érkezését jósolták, amellyel, hogy egy száznegyven fős komáromi csapat már „beszivárgott” a várba. Való igaz, hogy sikerült négyszáz komárominak jelentős veszteségek árán a mocsáron átúszva Ibrahim pasa táborán át bejutni a falak közé⁶², de a felmentő sereg érkezése remény maradt csupán. Igaz, történtek kezdeményezések a vár felmentése érdekében, de hiába hirdetett Wesselényi nádor nemesi felkelést, s augusztus 16-i Nógrád megyéhez írott levelének⁶³ sem lett fogantatja. A közelben táborozó Esterházy Pálnak és Pálffy Miklósnak is csak 3500, illetve 3000 embere volt. Noha Montecuccoli Magyaróvárnál táborozott ötezer emberével, ám ilyen csekély sereggel csak Bécs védelmére gondolt⁶⁴. A nemzetközi segítség pedig – Vitnyédy szavaival – „igen rákháton való postán jön”,⁶⁵ s csak novemberben érkezett meg az első francia kontingens. A híradás esetleg a vati hadimustra (szeptember 9–16.) eredményeire utalhatott, ahol elhatározták Újvár felmentését, de már elkéstek vele. Még valószínűbb, hogy e hír a közvélemény megnyugtására szolgált, hiszen lezárásában is arra utalt a röplapíró, hogy a közeljövőben remélhetőleg még jobb híreket kapnak.

D./ Az illusztráló metszetek – propagandisztikus röplapok

A röplapok újabb csoportját alkotja az a két példány, melyeket propagandisztikus jellegük tesz rokonná. Mind a metszetek, mind pedig a szövegek igen sok információt tartalmaznak, de nem a hiteles tájékoztatás, hanem sokkal inkább a szenzációk, érdekességek megjelentetése és az érzelmi ráhatás e röplapok írójának a szándéka. Az „Igaz tudósítás Érsekújvár ostromának nevezetes eseményeiről” (XI. sz.)⁶⁶ című röplap nem írt már sem a vár történetéről, fekvéséről, sem pedig a párkányi csatáról, hiszen ezek már mind bekerültek a köztudatba. Valószínű, hogy Jacob Kolbt, a röplap kiadója már ezt megelőzően is nyomtatott e témáról kiadványt, amit az „in medias res” kezdés is sejtet, hiszen a fontosabb előzmények összefoglalása nélkül, szinte folytatódóan augusztus 25-i hírekkel kezdte a beszámolót. Ezt támasztja alá a röplap azon furcsasága is, hogy a kép és a szöveg közt nincs összefüggés, olyannyira, hogy elmaradtak a képen feltüntetett jelzetek magyarázatai is. (Az is elképzelhető,

hogy a kép átvétel egy másik metszetről.) A röplapon a kiadó személye is különös, hiszen Jacob Kolbt neve ismeretlen a szakirodalomban.⁶⁷

Az informáló röplapokkal szemben itt a színes részletek megjelenítése a legfontosabb törekvés, a kép és a szöveg szintjén egyaránt. Olvashatunk az előváros elfoglalásáról, a várak betemetéséről, az erős török tüzéséről, s arról is, hogy a kémek jelentése szerint az ellenség sokat építkezett, lőállásokat emelt. De beszámoltak arról is, hogy a támadók táborába 20 000 tatár érkezett segítségül,⁶⁸ bár a „törökök tábora is gyengül, nagy az éhség, örletlen gabonát esznek”. A részletesen leírt ostrom egyik fő mozzanataként említették – a korabeli elvárásoknak megfelelően –, hogy a „várbeliek oltárt emeltek, istentiszteletet celebráltak, s Forgách Ádám vezetésével két ujjukat felemelve megesküdtek, hogy az utolsó csepp vérükig védeni fogják az erősséget, s erre bizony szükség is van, mert a törökök hatalmas tüzéségüket összpontosítva minden erejükkel egy utolsó általános támadásra készülnek.” Annak ellenére, hogy a nagyméretű ágyú már nem számított korszerű haditechnikának, nagy hangsúlyt kapott az a hír, miszerint az egyik török ágyú olyan hatalmas, hogy 96 fontos ágyúgolyót lövell és csak hetven bivaly tudta elhúzni. Adatait megkérdőjelezi, hogy bár több forrás is utalt az esküdtelre, e röplap helyszíniként a hetedik bástyát említette, holott Érsekújvár messzeföldön híres volt szabályos hat bástyájáról. Esetleg a vizimalmot tekinthették hetedik bástyának, de azt ekkorra már elfoglalták a törökök. Lezárásként – amint ez a korban természetes – egy szép vallásos éneket közöltek arról, hogy „isten a keresztyeneket bűneik miatt a török pusztítással sújtja, ám majd erőt ad a vérszopó kutya, a törökök ellen”.

A metszetet is tüzetesen meg kell vizsgálni, annak ellenére, hogy bizonyosan fiktív a kép, s nehezen megfejtethők az illusztrációként feltüntetett helyszínek. A szöveghez hasonlóan itt sem a tájékoztatás az elsődleges cél. Jóllehet a röplapokon és metszeten – érthető okokból – az idő rövidsége, az események közelsége és a tárgyalások titkossága miatt nagypolitikai összefüggéseket nem elemezhettek, mégis elgondolkodtató a kép alsó sarkában látható jelenet, ahol egy sátorban két tárgyaló felet láthatunk. Mivel a sátor nem török, a benne tárgyalók európai ruhában vannak, az őr tartóvillás-kanócos muskétával áll, és az érkező hírnök is pán célt visel, úgy tűnik, nem egy török előkelő sátrát mutatták be, hanem valószínűleg az ostrom alatt is folytatódó diplomáciai tárgyalásokra utalhattak, hiszen erről nyomtatott hírlevelekben is írtak.⁶⁹ Renigen konstantinápolyi, illetve Goes császári követ ugyanis mindvégig jelen volt a török táborban.

A következő röplapon már a vár feladásának szenzációja jelent meg, minden irányú kíváncsiságot kielégítő tálalásban. A „Valóság-hű jelentés a hírneves Érsekújvár ostromáról és feladásáról” című röplap (XII. sz.)⁷⁰ nem sokkal a vár átadása után keletkezett, s az ostrom utolsó fázisát, valamint a vár átadását mutatta be. A röplapot több másiktól „ollózták össze”: az eleje a XIV. sz. röplappal rokon, a vége pedig az V. sz. röplap anyagának megfelelő, ami a vár átadását illeti. A képen is kitapinthatjuk e két forrást: a metszet alaplíseje a másik Wellhöffer-kiadványával egyezett – még a hibája is megmaradt, azaz a folyó tükrözve jelent meg rajta, s a közben rákerülő török ágyúsánc és futóárok is a rossz oldalon szerepelt. (Valószínűleg metszésbeli tévedésről van szó, hiszen a betűk is sokszor fordítottak.) Az első sík jelenete pedig – Forgách Ádám és Pio alkaptány portréja – a XIV. sz. röplapról kerülhetett be. Az átvétel irányára az utal, hogy mindkét esetben romlott a szöveg, illetve a kép minősége.

Igen elfogult e kiadvány, hiszen az V. sz. röplappal ellentétben nem írt arról, hogy Forgách Ádámot a katonái kényszerítették a vár átadására. Tudatosan mindössze csak arról tudósított, hogy a vár kapitánya a császárhoz küldött beszámolója után az udvar válaszát be sem várva szeptember 17-én, (valójában 25-én)⁷¹ átadta a várat a tö-

rököknek. Nem írt arról, hogy mi indokolta a vár feladását, csak közölte a feladási pontokat. A megegyezés kitételei a képen is megjelentek: látható, hogy a védők kibontott zászlókkal, harci dobokkal és erős védelem mellett vonultak ki a várból, valamint, hogy a nagyvezír kocsit és lovat adott a házi berendezések és ingóságok, a betegek és a sebesültek elszállításához. A megállapodásban szerepelt, hogy a nagyvezír igazolást ad a védőknek, hogy amíg csak lehetett, hősiességgel védekeztek,⁷² s ennek bizonyítására négy leromlott ágyút is magukkal vihetnek. A szerződés értelmében a lakosok, a papok és a szerzetesek szabadon a várban maradhatnak. A röplapíró azzal vádolta meg a magyarokat, hogy sokan ottmaradtak, mert a nagyvezír a szabad vallásgyakorlás biztosítása mellett harminc dukátot is adott ajándékba. Egy ferences szerzetes nyomán arról is beszámoltak, hogy a törökök bőségesen találtak eleséget és muníciót a helyőrségben. Erre Rozsnyai Dávid leírása is cáfolat: „Mivel a vár nagy vala, az ember kevés, mind ezek felett az munitió oly kevés, hogy talán mind együtt is, az egyik bástyára kevés lett volna, de a ki vala is igen eltöredezett vala, mert kit oldalba lőttek vala kívül, belől pedig az gyújtótok szakadozott vala ki. Úgy, hogy talán az egész várban 10 ágyú nem vala ép. Talán elásván volt.”⁷³ Két fő tendenciát figyelhetünk meg e röplapon. Egyrészt azt, hogy részletesen és a lehető legszínesebben mutatott be egy adott eseményt, másrészt azt, hogy egyoldalúan, befolyásoló szándékkal a magyarokat hibáztatta a vár feladásáért, pedig a várvédők többsége német katona volt.⁷⁴

E fenti példa is jelzi, hogy a rölapok e csoportjában nem a tájékoztató, inkább a propagandadisztkus jelleg dominál. E rölapok meghatározó jegye, hogy a tényekkel szemben nagyobb szerepet kaptak az érdekességek. Látható, hogy valóban sokirányú érdeklődés mutatkozott a török elleni harcok iránt; nemcsak maguk a hírek voltak fontosak, az olvasók kíváncsiak voltak az életszerű és érdekes körülményekre is.

E./ Összegző rölapok

Az ötödik csoportba azok a rölapok tartoznak, melyek a várostrom teljes történetét összegzően mutatják be mind a szövegben, mind pedig a képen, több képtípust kombinálva. Amint a XIII. metszet⁷⁵ hirdeti: „Rézmetszet, hogy a keresztények lássák és szívükbe vessék a kezdetektől a vár feladásáig a szomorú eseményt, melyről elmesélnek mindent az olvasók gyönyörködtetésére”. Valóban, augusztus 7-től 25-ig részletes leírást adtak az ostromról, melyből kiemelik a legfontosabb epizódokat. Olvashatunk a nagyvezír augusztus 16-i, megadásra felszólító leveléről, a legnagyobb támadások helyéről és idejéről, a kémek, a komáromiak bejutásáról, fontosabb tisztek sebesüléséről és sok olyan részletről, melyek alapján kitérő informátorokat tételezhetünk fel. A rölap adatai olyannyira egybevágnak egy, a Kriegsarchivban őrzött latin nyelvű napló anyagával – napra pontosan egyeznek olyan fontos események időpontjai, mint pl. negyven török fogoly kivégzése, a nagyvezír sátrának lövetése, Matthias von Lamberg kapitány halála –, hogy minden bizonnyal az alapján készült.⁷⁶ Viszont elrugaszkodik a napló anyagától, amikor a vár feladásáról elfogultan számol be; bár a vár feladásának okaként említi az erős török tüzéséget és a gondatlanságból bekövetkezett lőporrobbanást is, leginkább a magyarokat vádolja kishitűségük és állhatatlanságuk miatt. Nyilvánvaló a torzítás, hiszen Esterházy Pál szerint csak négyszáz magyar volt a kivonuló 2472 katona között⁷⁷, s ez valóban kevés volt ilyen hatalmas erőd védelmére. Rozsnyai Dávid naplójában így emlékezik vissza: „Itt kellestven urunknak Érsekújvár alatt bizonyos időközönként a vezér kívánsága szerint mulatni, egy nap bement vala ő nagysága a vezér kíséretével a várnak nézésére, ki midőn eljártunk volna, akár ki is közlünk csodálkozhatott, hogy az kevés praesichium a Forgách urammal kiment vala csak annyi ideig is, hogy tarthatták.”⁷⁸ A rölap írója szerint viszont a magyar katonák titkos szervezkedést kezdtek és asszonyaikat küldték Forgách Ádámhoz, hogy rávegyék a vár fel-

dására. Forgách Ádám és Marquis Pio alkapitány is visszautasította a kérést, sőt Pio emlékeztette őket kötelességükre, de miután a német katonák is lázadással fenyegetőzve a megadást követelték, a tisztek kénytelenek voltak engedni. A várbeliek „lázdásáról” Forgách Ádám is ír mentségében, a vár feladását indokolva.⁷⁹ A röplap magát Forgáchot is élesen elítéli, eszerint csak Pio alkapitány igazolta magát azzal, hogy minden ostromnál vitézül harcolt. Sőt a röplapíró a hajdúkat is megvádolta, hogy „ötszáz közülük – gonosz lelkiismerettel – a törökök szolgálatába lépett.” Érezhetően az a röplap célja, hogy megindokolja a közvélemény számára ennek az erős és fontos várnak az elvesztését. S mert e hír nyilván riadalmat keltett, azzal vigasztalta olvasóit, hogy majd „isten kegyelméből sikerül ezt a hatalmas erődöt vasmarokkal a gyilkos ősellenség kezéből kiragadni.”

A metszet is összefoglalás, mely három típusú képből állt össze: Érsekújvár fi-gyelemfelkeltő, jól megrajzolt látképe mellett az ostromművekről tájékoztató „had-mérnöki rajz” is látható, de megjelent egy lerombolt bástya képe is. E röplapot – a monogram alapján – Lucas Schnitzler metszette, tehát valószínűleg Nürnbergben készült.⁸⁰ Fontos, hogy az ismert két, látszatra egyező kiadásnak eltér a szedése, tehát nem ugyanarról a formáról készült két példányról van szó, mert a második metszet bár ugyanott készült, de már újabb sorozat. Eszerint az adott kliséről készíthető összes példány elfogyott, mivel nagy szenzáció volt a vár feladása.⁸¹

Az összegző jelleg a következő metszeten, a „Rövidre fogott igaz beszámoló Érsekújvár ostromáról és feladásáról” (XIV. sz.)⁸² című frankfurti kiadványon még inkább dominál. A metszet több időszíket sűrítve a vár ostromának egész történetét bemutatja. Különböző típusú és különböző helyről származó képeket ötvöz. A táborok és ágyúsáncok pontos rajza mellett látképszerűen – és valóságghűen – a vár belsejét is megjelenítette, a kivonulókat pedig életképszerűen ábrázolta. Az előtérben Forgách Ádám, Pio alkapitány és a tisztek egy része látható, Érsekújvár elhelyezkedéséről és a Csallóköz vidékéről pedig térkép tudósít. E metszet – mely a leghitelesebb ostromábrázolás – került be az Ortelius-munka 1665-ös új kiadásába is.⁸³

A precizitás és sokoldalúság jellemző a szövegrészre is. A rangos és megbízható Aubry-műhely kiadványának higgadt hangvételét jól jellemzi, hogy nem hallgatja el azt a valóságnak megfelelő részletet sem, hogy a törökök – a keresztények nagy csodálkozására, a 16. századi példákkal szemben – a megállapodást pontról pontra betartották, sőt a portyázni induló tatárokat példásan megbüntették. Az előzőhöz hasonlóan ez a röplap is részletes összefoglalást közölt a vár ostromáról, de a kiadvány talán legizgalmasabb pontja az a kommentár nélkül közölt hír, hogy a nagyvezír Belgrádból magához hívatta Apafi Mihály erdélyi fejedelmet. Ennek hátterében a nagyvezírnek az a – már korábban ismertetett – terve áll, hogy kihasználva a felső-magyarországi politikai helyzetet, pozsonyi székhellyel országot foglal Apafinak, s e jelentős hódítással, hódoltatással megelőző csapást mér az alakuló törökellenes koalícióra. Apafi megpróbálta akadályozni e tervet, így csak október 20-án érkezik Újvár alá. Erről és az október 18-án a nagyvezír által Apafi nevében kiadott hódoltató kiáltványról és Wesselényi ellenkiáltványáról⁸⁴ nem írt a röplapíró, valószínűleg azért, mert a legutolsó híre október 17-i keltezésű. Pedig igen fontos titkos tárgyalások folytak a táborban, melyek során Rozsnyai Dávid szerint a nagyvezír, Keresztúri László, az alnádor s a fejedelem a „magyarországi hódolást főzödölék vala, de nem főzeték meg, pedig a tatárok valának a tűzrakók.”⁸⁵ Természetesen erről nem értesülhetett a közvélemény, de Apafi odarendelése bekerült a köztudatba a hírek révén. A röplap minden információjára jellemző ez a jólétesültség, és megbízhatóság. Az ostrom mellett részletesen és elfogulatlanul számolt be a vár feladásáról, melyet a katonák lázadásával, a munció hiányával, a leromlott védművekkel és a felmentőereg elmaradásával indokolt. De a röplapíró arra is

utalt, hogy hiba volt feladni a várat, mivel így az örökös tartományok is veszélybe kerültek. A rossz hírek ellensúlyozásául az október 10-i Vízvár melletti sikeres ütközetről és Zrínyi Péter károlyvárosi győzelméről közöltek reménykeltő tudósításokat.

E két azonos szándékú röplap bizonyítja, hogy nemcsak az újdonságokat kísérték élénk figyelemmel, hanem a kommentált összeggések is nagy érdeklődésre tarthatnak számot. E visszatekintések, melyek megismételték a korábban már ismertetett epizódokat, alkalmasak voltak arra, hogy a következmények tükrében tendenciózusan állítsanak be eseményeket, mint láttuk az első példa esetén, ugyanakkor e formában a politikailag lényeges mozzanatok is kiemelhetővé váltak, a XIV. röplap tanúsága szerint. A befolyásolási lehetőség ellenére, az idő rövidsége és az események közelsége miatt e forráscsoportban mégsem jellemző az a fajta manipuláltság, mint a hosszú távú következményeket magyarázó pamfleteknél. A kiadókat nem politikai, sokkal inkább üzleti érdek motiválta az összeggések megjelentetésekor, hiszen közvetlenül az események után, főképp egy vár feladása esetén sokakat érdekelhetett az utólagos, megbízható áttekintés.

F./ *Az ostrom záróképei*

Az érsekújvári Városi Múzeumban egy különös metszetet őriznek: „Az érsekújvári védők Komáromba vonulása a vár átadása után” címmel (XV. sz.)⁸⁶. A kép érdekessége, hogy azt a pillanatot örökíti meg, amikor Forgách Ádám a várvédők élén a vár feladása után Komáromba vonult. Bár a két erőd háttérbe szorul, mégis mind Komárom, mind Érsekújvár jól felismerhető jellegzetes alakjáról. Annak ellenére, hogy Újvár ábrája igen kicsi, mégis világosan kivehetők a nyugati oldalon lerombolt bástyák és a betemetett várárok. A metszet középpontjában a poggyásaival és ágyúival kivonuló védőcsereg kisméretű rajza látható. A kép egy – az ábráról és a hozzáfűzött magyarázatból kiolvasható – fontos mozzanatra hívta fel a figyelmet: a kivonulókat tatárok támadták meg, de a védők őrizetére kirendelt törökök visszaverték a támadókat. Erről az esetről Evlia Cselbi török krónikás is beszámolt, aki szerint a tatárok azért rontottak a kivonulókra, mert a védők csapdájának tartották, hogy a vár tisztogatása közben felrobbant egy lőporos hordó.⁸⁷

A metszeten e jelenet mégis inkább csak háttérkompozíció, mert megdöbbentő módon a kép középpontjában egy hatalmas fa áll, mely szinte eltakarja a konkrét epizódot. Mit jelenthetett a kor emberének ez az első ránézésre meglepő szerkesztés? Minden bizonnyal azt, hogy a szomorú események ellenére van remény a kedvező fordulatra, amint ezt a magányos, de zöldellő fa is sugallja, mely a túlélés és a megújulás jelképe. A metszet sajnos sérült, így nem állapítható meg bizonyosan, hogy szöveggel ellátott röplap volt-e, mégis ez valószínűsíthető, nemcsak a szalagcím miatt, hanem azért is, mert még a könyvillusztrációk is sokszor korabeli röplapokról származtak.

A röplapok fenti ismertetése alapján is kitűnik, milyen óriási és sokirányú érdeklődést váltottak ki a magyarországi események, ezen belül Érsekújvár ostroma. S hogy a figyelem középpontjába került Érsekújvárt még a kedvezőtlen fordulat ellenére is milyen hatásosan lehetett felhasználni a korabeli propagandában, azt látványosan szemlélteti a Vitnyédi által leírt jelenség nyomtatásban való felbukkanása. A látomást – mely az újság szerint 1663 novemberében az érsekújvári török tábor felett jelent meg az égen – az Europäische Zeitung címlapja a törökök vesztét jelző szimbolikus égi jelnek láttatja. Meg kell említenünk – miként angol csillagászok és kalendáriumok feljegyzéseiből kiderül –, valóban volt az égen egy üstökös 1663-ban, melynek magyarázatát röplapok tucatjai próbálták megfejteni, aktuális kérdésekben jóslatként értelmezni.⁸⁸ Az említett metszet üzenete az, hogy az első kudarcok ellenére a két sereg összecsapása a törökök pusztulásával (három koporsó) s a keresztények győzelmével fejeződik majd be, hiszen

Herkules babérkoszorút nyújt a felhőkből a nemzetközi összefogást jelképező három vértessnek. A császári sas és az oroszlán pedig kardjával kettészeli a félholdat, végleg eltemetve a török birodalmat. (XVI. sz.)⁸⁹

Nyomatott hírlevelek

A./ „Igaz tudósítások” – a többlapos időszaki újságok

Érsekújvár ostromával nemcsak metszetekkel illusztrált rölapok, hanem kép nélküli kiadványok is foglalkoztak. Ezek a kisalakú, általában 4–10 oldalas nyomtatványok időszakonként, rendszertelenül jelentek meg, több nap és helyszín eseményeit összefoglalva, az érintett területekről kapott információkkal. E műfaj megjelölésére nem könnyű megfelelő magyar elnevezést találni, mert nem egységes címmel jelentek meg, hanem általában „Bericht”, „Relation”, „Beschreibung”, „Extract Schreiben” megnevezéssel. Rölap alatt a nagyalakú, metszetes, egylapos nyomtatványokat értjük, a röpirat elnevezés félrevezető lehet, hiszen befolyásoló szándékot sejtet, a tudósítás, beszámoló elnevezések pedig nem egzaktnak tűnnek. Ezek tulajdonképpen már újságok a szó eredeti értelmében, de még nem rendszeresen megjelenő kiadványok. Nevezzük nyomtatott hírleveleknek ezeket a nyomtatványokat, mert így utalunk arra, hogy több helyről közöltek tömören összefoglalt, lényeges információkat – rövid időn belül.

Érsekújvárra vonatkozó hírekkel 1663-ból 22 nyomtatott hírlevél található,⁹⁰ s e nagy szám már önmagában is jelzi, milyen nagy érdeklődést keltett a várostrom német birodalmi területeken. E nyomtatott hírlevelek példányszáma nehezen állapítható meg, de valószínűleg a rölapokhoz hasonlóan 800–1000 példányban készültek,⁹¹ s nemcsak egy adott várost láttak el a kiadványok, hanem egyszerű szállíthatóságuk révén távolabbi vidékekre is eljutottak. További előnye volt a hírleveleknek az is, hogy gyorsan kiszedhetők és a rölapoknál jóval olcsóbban előállíthatók voltak, hiszen metszet nélkül jelentek meg. A nyomtatott hírleveleket leggyakrabban hely- és időmegjelölés nélkül adták ki, csak nagy ritkán tüntették fel a kiadót és a nyomdát. Ezt azzal magyarázhatjuk, hogy a nyomtatványok hamar elévültek, hírértékük időszakos volt, – tehát az adott nyomdának sem ezek voltak a legbecsesebb termékei. Emellett sokszor a kiadói engedély s a cenzúra kijátszása miatt sem jeleztek a kiadót és a nyomtatás helyét.⁹² A rölapok eredetének ismeretében feltételezhető, hogy a nyomtatott hírlevelek kiadási központjaként is Frankfurt am Main, Augsburg, Nürnberg nagy nyomdáit jelölhetjük meg.⁹³ Emellett nemcsak a dél-német területek fejlett nyomdatechnikai színvonala s jól működő információs hálózata szól, hanem a kitapintható szoros összefüggés is bizonyos rölapok és hírlevelek anyaga között. S bár a rölapokon más szerkesztésben jelentek meg a hírek, mégis sokszor kimutatható az azonos hírforrás. Így például egy szeptember 12-i hírlevél-hír felbukkant a VIII. számú rölapon, s szemléletes példa továbbá, hogy a XIV. számú rölap a párkányi csata leírásakor konkrétan utalt Tauber és Müller lovaskapitányok jelentéseire, mely az „Igaz tudósítás különböző jelentések alapján az augusztus 8-i ütközetről” című nyomtatott hírlevélben⁹⁴ is megtalálható, valamint hivatkozott Forgách Ádám saját kezű beszámolójára, amelyet aztán külön is kinyomtattak.⁹⁵ Mindhárom jelentés megjelent az 1663. évi Diarium Europaeum őszi kiadásában.⁹⁶ Mivel e rölap és a Diarium is frankfurti – valószínűleg e hírlevelek is frankfurtiak lehettek. (Még akkor is, ha a rölap Abraham Aubry, a Diarium pedig Wilhelm Serlin műhelyéből származott.)

Annak ellenére, hogy Bécs nagyfontosságú információs központ volt, mégsem a császárvárosban kerültek elsősorban nyomtatásba ezek a magyarországi hírek.⁹⁷ Bécs

inkább a hírtovábbító centrum szerepét töltötte be, az ide befutott információkat ugyanis továbbküldték birodalmi területekre, ahol azokat hamar kinyomtatták, s általában már kiadott anyagként jutottak vissza a császárvárosba.⁹⁸ A bécsi hírek birodalmi „első közlésében” szerepet játszott az ottani fejlettebb nyomdatechnika, a császárváros bürokráciájának lassúsága s a Bécsben hatásosan működő cenzúra, ami szintén hátrányosan hatott az újságkiadásra.⁹⁹ A rendelkezésre álló adatok szerint Bécsből hivatalos jelentéseket, eredeti katonai beszámolókat küldtek tovább, sőt amint a rölapoknál láthattuk, katonai térképeket is. Természetesen az újságok szereztek értesítéseket más úton is, pl. ügynökeik révén, de a Haditanácshoz küldött jelentések szó szerinti megjelentetése azt bizonyítja, hogy elsősorban nem szóbeszédén, hallott híreken, hanem hivatalos relációkon alapultak az újságok értesülései. Az Érsekújvárról megjelent újsághírek vizsgálata azt mutatja, hogy e módon jóval több és részletesebb beszámoló jutott el dél-német területekre, mint a diplomaták helyzetjelentései, tudósításai útján. Példa erre, hogy bár a mainzi érsek bécsi követe sokat foglalkozott Érsekújvár ostromával, leginkább csak az erős lövetésre utalt, érthetően nagyobb teret szentelt a diplomáciailag fontos kérdésnek, Goes és Reniger császári követek török táborban folytatott béketárgyalásainak.¹⁰⁰ Ezek a hírek lényegesen eltértek azoktól a jobbra az ostrom részleteit taglaló beszámolóktól, melyek a „nagyközönség” elé kerültek. A Bécsben működő diplomaták helyzetjelentései révén is terjedhettek a magyarországi hírek, de ezekből a tudósításokból szükség esetén a röpirat- és a pamfletírókat juttathatták tudatosan információhoz.¹⁰¹

Jól működő és kiterjedt információs hálózatot sejtet a kiadványok nagy száma és viszonylagos jólinformáltsága. Bár a nyomtatott hírlevelek között is jelentős a lényeges adatokat nem tartalmazó, inkább az érdeklődést fenntartó, érzelmekre ható értesülések aránya, mégis többségükre jellemző a hitelesség iránti igény, a tényekre támaszkodó adatközlés. Az újságok megbízhatóságra való törekvését bizonyítja, hogy az eseményekhez minél közelebbi helyről próbálták megszerezni a híreket. A 22 hírlevélben a komáromi várkapitány jelentése 9 különböző helyen szerepel, pozsonyi értesülés 10 alkalommal, közvetlen érsekújvári 7-szer, győri 8-szor, brünni, kemsiridi pedig egyszer. Leggyakrabban Puchaim komáromi főkapitányra hivatkozva jelentek meg az adatok, de a hírlevelek utaltak a közelben, marcaltői táborában tartózkodó Esterházy Pálra is. Hírforrásként a hírek gyűjtőhelyét, Bécsét jelölték meg legtöbbször: 22-szer – ez is azt támasztja alá, hogy a kiadványok nem ott születtek. Annak ellenére, hogy a közvetlen híradást megnehezítette az Újvár köré vont ostromgyűrű, mégis kimutatható, hogy viszonylag jól működött az összeköttetés Forgách Ádám érsekújvári és Adolf von Puchaim, komáromi főkapitány között: állandó kapcsolatuk bizonyítéka, hogy a Hofkriegsrat-protokollumok szerint Puchaim számos jelentése Forgách Ádám Komáromba küldött jelentésével együtt érkezett Bécsbe.¹⁰² S bár e beszámolók jó része elpusztult, a megmaradt levelek azt bizonyítják, hogy az újságok érsekújvári hivatkozásai tényyszerűek.¹⁰³ Igaz, van olyan hírlevél is¹⁰⁴, mely arra utalt, hogy a törökök elfogták Forgách Ádám hírvivőit, sőt a bevezetőben idézett francia pamflet írója szerint az ostromlók rendszeresen „fülöncsípték” a védők hírnökeit, s hamis hírek továbbítására kényszerítették őket.¹⁰⁵

A hírlevelek keletkezési idejét, a kiadás gyorsaságát nehéz meghatározni, mert nincs feltüntetve a kiadás időpontja. Mivel ezek az információk igen gyorsan elévültek, üzleti szempontból is fontos volt, hogy a legfrissebb hírek mielőbb napvilágot lássanak. A kiadványok augusztusban és szeptemberben keletkeztek, októberben már csak a hosszabb ideig készülő naplók jelentek meg. Az október végi hírlevelek friss híreiben csak elvétve foglalkoztak Újvár ostromával, mert az már elvesztette aktualitását.¹⁰⁶ Közelebbi megjelenési időpont meghatározásához egyedül az „Érsekújvár ostromának

alapos leírása” című hírlevél ad támpontot¹⁰⁷, mely augusztus 24-ét tüntette fel kiadási időpontként. Ez a hírlevél több nap eseményeit gyűjtötte össze augusztus 12–22 között, összeváruva több izgalmas hírt. Így például Bécsből augusztus 19-i és 22-i híreket is közölt, ez utóbbi volt a legfrissebb: két nappal a kiadás megjelenése előtről származott. Általában elmondható, hogy a nyomtatványok átfutási ideje rövid volt, annak ellenére, hogy a kiadványokat több nap híreit összegyűjtve adták ki, és csak elenyésző volt azok száma, melyek pusztán két nap érdekes híreivel jelentek meg. Megfigyelhető, hogy a két-három nap friss híreit közrebocsátó 2–3 oldalas hírlevelek információi kevésbé megbízhatók és alaposak, mint a több (általában 4–5) nap híradásait válogatva, szerkesztve közlő kiadványoké.

A 22 hírlevelet több szempont alapján is csoportosíthatjuk. A kategorizálás alapja lehetne például annak vizsgálata, hogy az adott hírlevélben a tájékoztató vagy a befolyásoló jelleg dominál-e, ez azonban mégsem célravezető, mert a nyomtatványokban nem választható élesen külön e két tendencia. Így időrend szerinti csoportokban legcélszerűbb a részletes elemzés, mivel a kiadványok folyamatosan tájékoztattak az ostromról, s nemcsak a szenzációs fordulatokat emelték ki, hanem lehetőleg minél teljesebb képet igyekeztek nyújtani az eseményekről.

B./ Beszámoló a párkányi csatáról – a várostrom nyitánya

Az első két reláció – „Forgách Ádám jelentése az Esztergom melletti összecsapásról” és az „Igaz tudósítás különböző jelentések alapján az augusztus 8-i ütközetről...”¹⁰⁸ – a várostrom legkorábbi és igen fontos eseményét írta le: az augusztus 7-i párkányi csatát. Ezt nemcsak azért kell kiemelnünk, mert e jelentős vereség kihatott magára a várostromra, hanem azért is, mert ekkor még nem fogták körül a várat, így igen gyorsan hitelt érdemlő beszámolók kerültek ki a várból. E jelentések, mivel az érintettek, a csatában részt vettek tollából születtek, elfogultak, de eredetiségük a kedvező forrásadottságok miatt ellenőrizhető, például Forgách Ádám Wesselényi nádorhoz küldött jelentése¹⁰⁹ vagy Esterházy Pál leírása alapján¹¹⁰. E kiadványok azért is izgalmasak, mert már a rölapoknál is láthattuk, hogy a csatavesztés viták kereszttüzében állt, hiszen a legtöbb nyomtatvány elítélte Forgách Ádámot felelőtlen vállalkozása miatt.

A legtöbbször felbukkanó változat szerint Forgách gyanútlanul, nem elég körültekintően járt el, s török fogságból szökött rabok – a szemtanú török történetíró, Evlia Cselebi szerint török cselvetők¹¹¹ – elmondása alapján elhitte, hogy a törökök átkelésénél szétszakadt az Esztergomnál vert híd, így egy kisebb, 3000 fős sereg a túlparton rekedt védtelenül. A reláció szerint Forgách Ádám arra hivatkozott, hogy több forrásból is azt az értesülést kapta, miszerint a törökök nem készültek el a hídveréssel¹¹², így az ottrekedt kisebb török egységet megverheti. A jelentésből kiolvasható, hogy megegyezett Puchaim komáromi főkapitánnyal: ha időközben sikerülne a törököknek befejezni a hidat, akkor az ígért komáromi segítség nem érkezik meg, így tehát ez esetben Forgách nem kezdeményez ütközetet. Mivel a komáromiak is megjelentek, s az 5000 fős seregben „égett a harci kedv”, így rárontottak a törökre, kiknek addigra sikerült a hidat megépíteni. Evlia Cselebi szerint a török egységek felkészülve várták a hajnali támadást.¹¹³ Forgách relációjának érdekessége, hogy mind az előzmények, mind a csata leírásában jórészt egybevág azzal, amit a kapitány Wesselényi nádornak jelentett augusztus 8-án¹¹⁴, így hitelesnek tekinthetjük e nyomtatvány anyagát. Ezt támasztja alá, hogy Forgách leírásában név szerint említett emberek – Elky Ferenc és Fodor Illés – valóban tagjai voltak az újvári őrségnek.¹¹⁵ Ám mégsem mondhatjuk teljes bizonyossággal, hogy valóban egy Forgách- jelentést közöltek itt a kiadók, mivel egy lényeges ponton eltér a kiadvány attól, amit a főkapitány Wesselényi nádornak jelen-

tett. A biztosan Forgách Ádám tollából származó beszámoló szerint a törökök Párkánynál vert hídját a nagy esőzések miatt megáradt Duna szakította szét, s a törökök zavarát kihasználva akartak támadni, a nyomtatvány szerint viszont a híd még nem készült el. Bár e különbség nem tűnik lényegesnek, a főkapitány szempontjából mégis jelentős, hiszen az első esetben indokoltabb a támadás, jobban igazolja a szerencsétlen vállalkozást. Az is elgondolkodtató, hogy a nyomtatványban sokkal részletesebb a csata leírása, mint a nádorhoz küldött levélben. Mindezek az ellentmondások nem zárják ki azt a lehetőséget, hogy mégis valódi levelet nyomtattak ki, de az is lehet, hogy egy helyszíni tudósítás alapján egy élelmes röplapíró a csata „főszereplője” nevében írta meg a beszámolót, hiszen így az nagyobb érdeklődést keltett. A jelentés izgalmasan és fordulatos írással le az ütközetet, s olyan részleteket is közöl, miszerint Forgách Ádám „Nézd, sógorom!” megszólítással fordul Illésházy Györgyhez, aki valóban távoli rokona volt.¹¹⁶ E momentumot egy hivatalos jelentésben nem emelné ki, ráadásul nem is jelentene új információt, viszont egy távolabbi olvasóközönségnek érdekes ez a „bújtató”, indirekt közlés is. Magyar szerző mellett szól viszont, hogy a többi nyomtatványtól eltérően ebben a kiadványban kiugróan magas a név szerint említett csatában résztvevő magyarok aránya, s Forgáchnak a nádorhoz küldött leveléhez hasonlóan Pálffy Miklós és Illésházy György szerepét emelték ki. A nevesebb magyar esettek nevét viszont itt sem közölték.

A másik – szintén a csatavesztést taglaló – kiadvány is eredeti, közvetlen információkra, a csatában részt vett tisztek beszámolóira, például a Walther regiment lovaskapitányának jelentésére hivatkozott. A kiadvány négy különböző jelentést is közölt az ütközetről, ennek célja nem elsődlegesen a leírások árnyalása, hanem az, hogy megerősítsék egymás információit. Hitelességüket alátámasztja, hogy adataik reálisak, például a csatában küzdő felek létszámát Esterházy Pál is hasonlóan számította.¹¹⁷ E nyomtatott hírlevél adatainak megbízhatóságát mutatja még, hogy név szerint is fel tudott sorolni a csatában elesett nevesebb német tiszteket, valamint 3 magyar nemes halálát is megemlítette. (A párkányi csatában elfogott, illetve ott meghalt tisztek névsorát egy későbbi jelentés is közölte, s megjelentette Wilhelm Serlin is a *Diarium Europaeum* című munkájában.¹¹⁸) Ez az „Igaz beszámoló különböző levélkivonatok alapján” című nyomtatvány igen sok hiteles információval már nem sokkal a csata után megjelent, hiszen a legutolsó híre augusztus 12-i. A kiadvány gyors és tényekben gazdag híradása ellenére is elfogult, amikor egyoldalúan a „gyáván megfutamodó” magyarokat, elsősorban a „felelőtlen” Forgách Ádámot és a bal szárnyon meghátráló Pálffy Miklóst okolta a csatavesztésért. Ezzel szemben nagy teret kapott a német katonák bátorságának, kitartásának és hősi halálának leírása.

E két, korai híreket közlő kiadvány kiválóan alkalmas volt az ostrom iránti érdeklődés felkeltésére, ezért a gyors, a csatavesztést részletesen, több szempontból is taglaló híradás. A két hírlevél egyike sem mutatta be a várat, amiből arra következtethetünk, hogy az erősség fekvését, nagyságát, történetét, a török sereg elhelyezkedését – elsősorban a röplapok révén – már megismerhették a korabeli érdeklődők. A nyomtatott hírlevelek hírei tehát már „előkészített”, azaz Érsekújvárt már ismerő fülekre és szemekre találtak.

C./ Augusztusi hírek az ostromról

Augusztus második feléről, az ostrom első szakaszáról öt hírlevél jelent meg. Az első kettő az „Egy francia Renegát 23 pontos vallomása” és az „Egy francia Renegát önkéntes vallomása”¹¹⁹ szorosan összetartozott, mert – amint a címben is felhívták a figyelmet – egy török táborból szökött francia renegát beszámolóját adták közre. A hírlevelek csak a csatolt hírekben tértek el egymástól, a francia beszámolója szó szerint

egyezett a két kiadványban. Ez a jelentés a támadó sereg nagyságáról, összetételéről és harci erejéről közölt nagy vonalakban reális adatokat. Ezek szerint a törökök jól ellátottak eleséggel, munícióval, s 160 kis és nagy ágyúval rendelkeznek, seregük fő erejét a nagyvezír és Ali basa csapata adja, ám még további utánpótlásra is számítanak. A török sereg felkészültségéről és nagy erejéről szóló hírek után megnyugtatóan szolgáltak az utolsó pontok, hogy a törökök nem akarnak Bécs ellen indulni, Újvár bevételét és a Zrínyi-Újvár elleni támadást tartják fő céljuknak. A franciának az a közlése, hogy ha a nagyvezír nem veszi be a várat, a fejével kell fizetnie, erős ostromot jövendölt, viszont kedvező időbeli korlátokat jelentett, hogy a törökök téli szállásra Belgrádba fognak visszavonulni.

Ezek a nyomtatványok nem is elsősorban híreik miatt érdemeltek figyelmet, hanem a kiszabadult hadifogoly jelentése miatt. Mivel az ellenséges táborból szökött katonáknak kedvelt szereplője volt a korabeli újságoknak, hiszen izgalmas kaland után valóban a közvetlen közelből tudósított, gondolhatnánk, hogy e két hírlevélben közölt beszámoló fiktív. Ám egy augusztus 13-án török rabságból szabadult francia renegátról – a már említett – Újvári Diárium is megemlékezett¹²⁰, sőt Esterházy Pál is írt róla – igaz, augusztus 12-i dátummal¹²¹ –, tehát létező személy, ami azt bizonyítja, hogy a nyomtatványokban valóban „első kézből származó” és megbízható információkat közöltek.

Az első nyomtatott hírlevél két rövid híradással folytatódott, egy Trencsény környéki helyzetjelentéssel és egy augusztus 25-i győri hírral, mely szerint a héten 40 ezer fős erősítés érkezett a főszerephez. Valóban ekkor értek a tatárok és a moldvaiak Újvár alá.¹²² A másik hírlevél későbbi keltezésű, augusztus 31. és szeptember 6. közötti bécsi és pozsonyi hírekkel egészült ki, melyek az előzővel ellentétben nem rövidek és tényyszerűek, hanem részletesek, ám egyoldalúak voltak. A Pozsony környéki kedvezőtlen helyzetet mutatták be különböző terjedelmes beszámolókkal s csak elvétve közöltek kézzelfogható adatokat. A nemesi insurrectio meghirdetését és Esterházy Pál kisebb sikerét csak megemlégették, híradásaik alapvetően a tatár portyázásokról, Morvaország és a bányavárosok szenvedéseiről, felégetéséről szóltak.

Ezzel szemben az augusztus 12–22 közötti 6 rövid jelentést tartalmazó hírlevél, „Újvár ostromának alapos és részletes leírása”¹²³, sokszempontú és megbízható beszámolókat közölt, melyekben a törökök Zrínyi-Újvár elleni támadásáról is hírt adtak.¹²⁴ Ez egy igen jól értesült kiadvány volt, s nemcsak azért, mert több helyszínről küldött tudósításokat adott közre, hanem azért is, mert adott helyről két eltérő tudósítást is megjelentettek, felhívva a figyelmet a különbségekre. Nemcsak hadieseményeket örökítettek meg, hanem olyan diplomáciai vonatkozásúakat is, mint Goes császári követ békétárgyalásainak folytatódását, valamint azt az udvari hírt is, hogy a császárné Linzbe utazott. A hírlevél szerkesztője olyan fontos katonapolitikai eseményekről is jól volt informálva, mint a magyar nemesek augusztus 21-i találkozója, Zrínyi Miklós azon szándéka, hogy Zrínyi-Újvárnál marad, valamint a készülődő pozsonyi híd megépítése. Természetesen a legégetőbb kérdéssről, Érsekújvár ostromáról is részletes beszámolót közöltek. Ha nem is közvetlen az ostrom helyszínéről, mégis feltűnően közelről, Pozsonyból, Komáromból és Győrből származtak az Újvárra vonatkozó értesüléseik, melyek így részletesek és megbízhatóak. A hírek pontos képet adtak az erőd erős, naponta kilenc órán át tartó lövetéséről, a falak rombolásáról, a törökök hatalmas ágyúiról, s arról is, hogy bár nagyok a törökök veszteségei, utánpótlásuk is érkezett. Külön kiemelték viszont azt a reménytelőt hírt, hogy Locatelli hadmérnök „fényes és nagy tűzzel égő lövedékei” nagy pusztítást okoztak a törökök soraiban. A híreket úgy szerkesztették, hogy a legfrissebb, legaktuálisabb kerüljön előre, onnan haladtak időben visszafelé, kitérve arra is, hogy még mindig nem tudnak a Párkánynál foglyul ejtet-

tek sorsáról. Ehhez kapcsolódóan a kiadvány utalt arra az új hírre is, hogy Pálffy Miklós gróf jelentése szerint Forgách Ádám volt a vétékes e jelentős veszteségben. A hírlevélben röviden a felső-magyarországi állapotokról is szóltak, éppúgy, mint az Érsekújvár felmentésére készülő seregről. Ez az alapos és lényeges információkat kiemelő hírlevél minden bizonnyal a műveltebb és igényesebb olvasóközönségnek szólt, nem a látványos és izgalmas, hanem az érdemleges híreket tette közzé, „színesítésül” csak egy, a török császárhoz érkező hírnök metszetét használták a címlapon és egy csatajeleketet záróképként.

Valószínű, hogy a „Folyamatos tudósítás különféle igaz írásokból a keresztények és a törökök között történetekről” című hírlevelet¹²⁵, mely augusztus 28. és szeptember 1. közötti tudósításokat tartalmaz, olyan nyomda adta ki, melynek nem ez az első híradása Érsekújvár ostromáról. Jól mutatja ezt, hogy a folytatólagos hírközlést a cím is hangsúlyozza. Feltételezhető, hogy a nyomtatvány kiadója azonos az előbb elemzett hírlevelével, s esetleg egymást követő kiadványokról van szó, ugyanis hasonló szemléletben és nagyrészt hasonló problémákról írtak. A hírlevél kezdése kedvező helyzetet sugallt, bár ez kissé meg is kérdőjelezi hitelességét, mert mint írja: a híreket olyan katona hozta Érsekújvárról, aki már 15 éve áll a császár szolgálatában, de még sehol olyan jó ellátásban nem részesült húsból, borból és kenyérből, mint Érsekújváron, márpedig ez egy ostromlott vár esetén nem túl valószínű. Ennek ellenére a tudósítás információkban gazdag, s nemcsak az ostrom eseményei jelentek meg hasábjain, hanem nagy figyelmet szenteltek a kérdés politikai vonatkozásainak, elsődlegesen a felmentő sereg szervezésének. Utaltak a nemesi felkelésre, Wessclényi nádor tevékenységére, s fontos új momentum, hogy megemlégték: Apafi Mihály erdélyi fejedelem bocsánatkérő levelet írt a nagyvezírnek, melyben exkuzálta magát, amiért bel- és külpolitikai okokból a török felszólítás ellenére otthon kell maradnia. Goes császári követről pedig azt tudjuk meg, hogy rossz körülmények között egy kis sátorban kell laknia, erős őrizet mellett. E kiadvány különböző helyekről származó hírei jól működő és szerteágazó információs hálózatot sejtetnek. Olyan távolabbi területekre vonatkozó értesítéseket is megjelentettek, melyek szorosan kapcsolódtak az ostromhoz, tehát írtak a brandenburgi felmentő sereg készülődéséről s a velenceiek törökök felett aratott győzelméről.

A „Ravasz hadicselek és támadások Érsekújvárnál”¹²⁶ című beszámoló – az előzőekkel szemben – nem hosszabb időszak megbízható értesüléseit, hanem négy nap friss, ám nem teljesen bizonyos híradásait összegezte. Kedvezőtlenek a hírei, mert egy Újvárról küldött jelentés szerint a védők nehezen állnak ellen az erős lövetésnek, ugyanis az ellenség magas lőállásokat emelt. A hírlevél szerint egyedül a birodalmi segítségben reménykedhetnek, ám az igen lassan érkezik. Emellett természetesen közölték Zrínyi gróf (augusztus 13-i) Zrínyi-újvári győzelmének hírért, s azt, hogy a szultán selyemzsínórt ígért a nagyvezírnek, ha húsz nap alatt nem foglalja el a várat. Mindebből kitűnik, hogy a kiadók még akkor is igyekeztek fenntartani az ostrom iránti érdeklődést, amikor nem érkezett elegendő újabb hír a helyszínről. Ekkor egy-két fontos – ám esetleg már ismert – hírrel egészítették ki a csekély számú új információt.

D./ „Igaz hírek” az ostrom szeptemberi szakaszáról

Szeptember közepéről, közvetlen a vár feladása (szeptember 27.) előtti időből négy nyomtatott hírlevelet ismerünk, melyek közül három újfent sok helyszínről érkező, több napot átfogó beszámoló. Ezek a nyomtatványok a reális elemeket propagandisztikus eszközökkel ötvözték, nagy teret szentelve a portyázók kegyetlenkedéseinek s a pusztítás érzékletes leírásának. Céljuk mégis – e részletekkel együtt is – a tájékoztatás, hiteles jelentések alapján.

A szeptember 6-i és 7-i értesítéseket közreadó „Híradások megbízható helyekről a törökök és a tatárok kegyetlenkedéseiről, pusztításairól”¹²⁷ című hírlevél mindössze három oldalas. Lényeges információkat nem tartalmaz, leginkább azt a pánikot tükrözi, melyet a törökök előrenyomulása, morvaországi pusztítása váltott ki a veszélyeztetett osztrák tartományokban.

Az előbbivel ellentétes hatású a korrekt és kiegyensúlyozott hangvételű „Különböző helyekről beérkezett igaz jelentések a szeptember 13. és 16. közötti újvári helyzetről”¹²⁸ című nyomtatvány, mely részletesen bemutatta a török tábor elhelyezkedését, tüzésége erejét, az egyes basák szerepét, feladatát – Puchaim jelentésére hivatkozva. Adatai a már ismertetett hadmérnöki rajz információival is egybevág. E kiadvány elsősorban komáromi levelekre építve elemezte az ostromlottak helyzetét, de győri és pozsonyi híreket is közreadott, melyek szerint a nagy esőzések a törökök ostromárkait feltöltötték, s ez kedvez a védőknek. Elsőként Puchaim szeptember 10-i levelét közölték, mely szerint emberei olyan sok törököt vágtak le, hogy már vissza kellett vonnia azt az ígérését, hogy minden levágott török fejért egy dukátot fizet.

Nem véletlen, hogy ez a burkoltan lelkesítő hír egy másik hírlevélbe („Igaz beszámoló a törökök erejéről és a jelenlegi érsekújvári helyzetről”)¹²⁹ is bekerült, amely egyébként alapvetően rövid intervallum híreit adta közre. Erre a nyomtatványra különösen jellemző, hogy az eseményekhez minél közelebbi, tehát leginkább komáromi és győri híreket szerzett. A kiadvány szerkesztője értesüléseit, melyek alaposak, ám nem a legfrissebbek, az újvári török ostromzár mindig érdeklődésre számotartó leírásával egészítette ki.

A negyedik hírlevél: a szeptemberi 16. és 19. közötti hírekkel megjelenő „Igaz hírek Érsekújvár ostromáról”¹³⁰ című kiadvány az ostromlottak helyzetét elsőként egy érsekújvári tiszt egyes szám első személyű beszámolójával ismertette. A levél eredete nehezen ellenőrizhető, de a benne foglaltak megfeleltek a valóságnak (például, hogy 140 hajdúnak sikerült bejutnia a várba – nagy veszteségek árán)¹³¹. E kiadvány nemcsak katonai, hanem jó néhány politikai kérdéssel is foglalkozott, már nemcsak szorosan az újvári ostrommal kapcsolatos híreket jelentette meg, hanem attól független, pozsonyi és szamosújvári eseményekről is tájékoztatott. Ez a kiadvány rokonítható az előző hírlevéllel, szemléletében is hasonló és dátumszerűen is a folytatása annak.

D./ A vár feladása a hírekben

Szeptember 27-én Érsekújvár török kézre került. A beszámolókat következő csoportja közvetlenül ezután látott napvilágot, így még nem az egész ostromot értékelték, hanem a szomorú szenzációt, a vár feladását. Mindhárom ismert kiadvány eltérő formában és hangvételben ismertette az átadás körülményeit. Nem véletlen, hogy ezt a hírt adták ki a legpopulárisabb és leghagyományosabb formában: a szöveget rímbe szedték és megadott dallamra énekelni is lehetett. Az érzelmekre is leginkább az az „Érsekújvár ostromának és feladásának igaz története”¹³² című hírlevél hatott, mely „jajveszékélő siratóéneken” adta a világ tudtára a történeteket. Amint a cím is hirdette, ez a kiselakú nyomtatvány először Bécsben, majd Augsburgban jelent meg. A hírlevélben elismerték, hogy a védők bátran küzdöttek és állták a heves ostromokat, de mivel nem jött külső segítség, át kellett adniuk a várat. Ugyanakkor azzal vádolták a magyarokat, hogy elfogadták azt a török ajánlatot, mely szerint a várban maradhatnak török fennhatóság alatt – s ezért 30 dukátot kaptak. Nem véletlen a Bibliából vett júdasi párhuzam, hogy az áruló harminc dukátot kap, hiszen ezzel méginkább megbélyegezték a bűnösöket a kor embere előtt. E hírlevél is ismertette a vár feladásáról kötött megállapodás pontjait, leírva, hogy a védők kibontott zászlókkal, síppal, harci dobokkal és minden poggyászukkal vonultak ki a várból.

Ezzel ellentétes hangvételű az „Újabb hírek Érsekújvár átadásáról” című hírlevél¹³³, mely elsőként arról számolt be, hogyan sikerült elfogni és letartóztatni Forgách Ádámot, aki Komáromból nem Bécsbe indult tisztázni magát – amint ígérte –, hanem Pozsony környékén rejtőzött el. A hírlevél folytatása szerint Puchaim komáromi főkapitány azt írta, hogy az oda kivonult érsekújvári várnép egyhangúlag kijelentette: nem volt indokolt a vár feladása. Az élelem és a lőpor még hosszú időre elég lett volna, s a török ágyúk sem végeztek olyan nagy pusztítást a várfalban és a bástyákban, mint ő állította. A katonák beszámolója szerint pár nappal a vár feladása előtt egy veronai születésű török hitre áttért olasz jött a várba a nagyvezír ajánlatával, amely szabad elvonulást ígért, valamint nagy ajándékot a várkapitánynak. Tehát a hírlevél mindhárom híre Forgách Ádámot hibáztatta: a kapitányt egyenesen a vár török kézre játszásával vádolta.

A „Biztos hír Érsekújvár szeptember 27-i feladásáról” című hírlevél¹³⁴ ennél pártatlanabb. Szeptember 27-i bécsi hírrel kezdődött, melyben az előző hat nap történéseit foglalták össze, s csak harmadikként közölték azt a Komáromból származó szeptember 28-i hírt, mely szerint mintegy 3000 ember 4 ágyúval és 300 szekérrel, „csomagjaival” együtt Komáromba vonult. E hírlevél szerint csak a magyarok akarták feladni a várat, olyannyira, hogy harminc dukátért rögtön török szolgálatba is léptek. A nagy érdeklődésre számotartó kapitulációs pontokat természetesen ez a nyomtatvány is közölte.

E három eltérő karakterű kiadvány jól jellemzi a hírlevelek különböző típusait. Az első – mely a szenzációs hírt közölte, hogy feladták a várat –, érdekelhette a legtöbb embert, s ezért is választották a színes, közérthető tálalási formát, az énekelhető, rímes prózát. A második típus már elsősorban egy másik, tájékozottabb réteget célt meg, hiszen vádjai több szempontból is alátámasztottak, minden információnak megnevezték az eredetét, így ezzel még akkor is befolyásolni tudták a műveltebb réteget, ha figyelembe vették, hogy mindegyik hír a komáromi főkapitánytól származott, aki bár láthatóan elfogult, mégis mint közelben lévő „szemtanú” egyike a leghitelesebb informátoroknak. Tehát e típus célja, hogy a műveltebb réteg tájékozódási igényét kielégítse, s ugyanakkor véleménye kialakítását irányítsa is. A harmadik hírlevél az előző két típust ötvözte, hiszen ez szólt a szélesebb olvasóközönségnek a sok színes részlet bemutatásával, de a pontos híreket igénylő réteg is kiolvashatta belőle az őt érdeklő információkat.

F./ Naplók, összefoglalások a vár ostromáról

A vár átadása után nemcsak a feladásra vonatkozó híradások jelentek meg, hanem kihasználva a fokozottabb érdeklődés utolsó nagy hullámát, az egész ostromra vonatkozó összegzések is napvilágot láttak.

A várfeladás „igaz krónikájával” négy különböző kiadású napló is megjelent. Az érsekújvári hírek konjunktúrájának köszönhetően esetleg gyaníthatnánk, hogy a kiadók inkább a gyorsaságra, semmint a pontosságra törekedtek az összefoglalások megjelentetésekor. Am ennek a négy különböző naplónak a Kriegsarchivban megtalálható az eddig ismeretlen latin nyelvű eredetije, az Újvári Diarium, mely azt bizonyítja, hogy valóban hiteles naplót jelentettek meg a kiadók. Mivel a diarium címlapja és zárólapja hiányzik, így a kéziratból nem állapítható meg, hogy ki és mikor írta azt. A „Feljegyzések” című kiadvány viszont Johannes Pfleger jezsuita szerzetest tüntette fel a napló szerzőjeként. Annak ellenére, hogy a többi kiadvány is hivatkozott arra, hogy „megbízható személytől” származik a diarium, s hogy latinból fordították, csak ez az egy kiadvány utalt a naplóíró kilétére. Johannes Pfleger¹³⁵, aki német katonák tábori lelkészeként érkezett Magyarországra 1662-ben, valóban ott volt Érsekújvár 1663-as ostrom-

mánál. Bizonyítja ezt Pfleger Forgách Ádámhoz a vár feladása után Komáromból küldött levele¹³⁶, valamint egy jezsuita szerzetes Pfleger halálára írt episztolája, melyben arra is utal, hogy Pfleger jelen volt Újvár ostrománál, és meg is örökölte azt.¹³⁷

Az Újvári Diarium tartalma és adatai is azt bizonyítják, hogy írója valóban szemtanúja volt az ostromnak, hiszen olyan eseményeket örökölt meg, melyeket csak azt tudhatott, aki a várban tartózkodott az ostrom idején. Erre szemléletes példa az az augusztus 15-i bejegyzés, mely szerint aznap egy Párkánynál török fogságba esett, majd megszökött Walther-lovas azt jelentette, hogy foglyul ejtett társait a nagyvezír kivégeztette. Ezen a híren „felbőszülve Forgách Ádám 40 török fogoly fejét vétette, s a levágott főket kitészte az elővárosban”.¹³⁸

Az Újvári Diarium gördülékeny stílusa, valamint az alapján, hogy néhol előreutalt az eseményekben – Lamberg Máté augusztus 31-i súlyos sebesülésekor például hozzátette, hogy másnap a tiszt belehalt sérüléseibe –, feltételezhető, hogy az író utólag öntötte végső formába a történeteket. De az is bizonyos, hogy már az ostrom alatt készíthetett feljegyzéseket, hiszen minden egyes nap legfontosabb eseményeit megörökítette, pontosan leírva a törökök mozgását, a várbeliek eskütételét, annak módját, az időjárási viszonyokat, a tisztek sebesülését, a várvédők hangulatát. Augusztus 23-án arról írt, hogy egy török táboron ártótt asszony segítségével csaknem sikerült a nagyvezír sátrát keresztül lőniük. (Erről Esterházy Pál is beszámol)¹³⁹. A napló a súlyos sebesüléseket is pontosan ismertette: augusztus 25-én egy magyar katonának ellőtték a fél orrát, s csak hosszú szenvedés után halt meg, pedig előzőleg már majdnem élve eltemették.¹⁴⁰

A napló is bizonyítja, hogy volt kapcsolata a védőknek a külvilággal, augusztus 26-án kelt feljegyzése szerint a várbeliek hírt kaptak a törökök Zrínyi-Újvár alatti vereségről,¹⁴¹ majd szeptember 5-én azt írja, hogy Nagy János hajdú hozták a hírt, mely szerint már szerveződik Pozsonynál a felmentő sereg. Szeptember 19-én viszont már azt olvashatjuk, hogy a Komáromba küldött katonáknak nem tudott átjutni a török táboron, így rövidesen visszatért.

Az Újvári Diariumból megismerhetjük a várvédők életét is: szeptember 10-én kivégeztek egy őrhelyét elhagyó katonát, szeptember 16-án pedig leégett a Zserotin-bástya egyik épülete. Állandóan visszatérő hír, hogy dolgoznak a török aknászok, s fennáll a várak lecsapolásának a veszélye. A védőket aggasztja továbbá, hogy az ellenség egy „hegyet” emelt a Zserotin-bástyával szemben, ahonnan a védők minden mozgását szemmel tudja tartani. Emellett nagy szerencsétlenség is sújtotta a várbelieket: egy katona óvatlansága miatt felrobbant egy lőporos hordó, óriási pusztítást végezve negyven ember halálát okozta a Fridrich-bástyán.¹⁴² A napló természetesen a vár feladásának körülményeit is taglalta. Eszerint, miként a német katonák állították, a magyarok a vár átadásáról kezdtek suttogni, az asszonyok pedig szintén a feladásra kérték Forgách Ádámot, majd amikor a várkapitány elutasította őket, Pio alkapitányhoz mentek, aki esküjükre emlékeztetve őket nemet mondott. Pio szerint ugyanis a hitetlen ellenségnek nem lehet hinni, sőt a parancsnok kardot is rántott az egyik vitatkozóra. De végül a növekvő veszély miatt megegyezéssel feladták a várat¹⁴³, 25-én az esztergomi kapuhoz s a bástyákhoz odaengedték a törököket. Így szeptember 26-án déli 12 óra körül 2472-en szekerekkel és poggyászaikkal kivonultak a várból, majd nem messze a vártól éjszakáztak, s 27-én reggel Komáromba vonultak. A leírás e pár nap bemutatásánál is nagy mértékben egybevágt Esterházy Pál adataival.

A feltűnően sok egyezés alapján – melyekre többször is utaltunk – úgy tűnik, hogy Esterházy Pál művében az érsekújvári ostrom ismertetésekor e naplóra támaszkodott. Hiszen Esterházy – annak ellenére, hogy az ostrománál nem volt jelen, az újvári eseményeket jól informáltan mutatta be. Leírása azokra a részletekre is kiterjedt, me-

lyek csak olyan személy tollából származhattak, aki jelen volt az ostromnál. Az Újvári Diárium adatait ötvözte munkájában, többször ugyan téves dátummal, egy-két napos eltéréssel szerepeltette az eseményeket, de ennek elsősorban az volt az oka, hogy a gördülékeny stílusú és olvasmányosságra törekvő Esterházy összefűzte a szerzetes szárazabb, tömörebb, tényszerű feljegyzéseit, sőt ki is egészítette saját ismeretei alapján a naplóíró beszámolóját. A napló szeptember 5-i feljegyzésében például az áll, hogy 140 hajdúnak sikerült bejutnia a várba az esztergomi kapunál, ám csak nagy veszteségek árán tudták átvágni magukat a török táboron, s kapitányuk is odaveszett. Esterházy Pálnál nincs időpont, viszont odaírta a kapitány, Nagy János nevét, akit ő személyesen is ismert. Szintén személyes háttérinformációit fűzte Esterházy a napló szeptember 21-i bejegyzéséhez. A napló szerint a védők lelőttek egy előkelő basát, kinek a zsebében megtalálták a palatinus levelét, melyet Montecuccolinak írt szeptember 16-án. Esterházy Pál nem említett dátumot, de közölte, hogy a vati tiszti névsort tartalmazta a levél.¹⁴⁴ Mindezek azonban nem lényeges különbségek, jól nyomon követhető, hogy Esterházy alapvetően a szemtanú Pfleger adataira támaszkodott, hiszen még a nem pontos dátumhoz kötött részleteket is azonos időben és sorrendben örököltették meg.¹⁴⁵

Nehezen kimutatható viszont, hogy miképp jutott el Esterházyhoz az újvári napló. A két szerző, Esterházy és Pfleger életrajzát vizsgálva több személyes találkozási lehetőséget is feltételezhetünk, ezek közül mégis csak egy bizonyítható: 1646 ősze, amikor az ifjú Esterházy a grazi jezsuita kollégiumban tanult, Pfleger pedig ott tanított.¹⁴⁶ Csatamozgásuk alapján találkozhattak az 1663–64-es háború folyamán is, esetleg már 1663 októberében a császári táborban, vagy közvetlen a szentgotthárdi csata után, bár levéltári forrásokkal ez a hipotézis nem igazolható, nem találtunk Esterházy Pál iratai között Pflegerre vonatkozót. Leginkább mégis az valószínűsíthető, hogy Esterházy Pál nyomtatványból ismerte meg a naplót. Erre utalhat az a jellegzetes hiba is, hogy a levéltári adatokkal alátámasztható 2472 kivonulóval szemben Esterházy 2422 várvédő távozásáról számolt be, hasonlóképpen az App.H.871. kiadványhoz, bár ez az apró és véletlenszerű hiba nem perdöntő. Viszont ismeretes, hogy Esterházy Johann von Stauffenberg nyomtatásban közzétett jelentésére is támaszkodott a szentgotthárdi csata leírásakor.¹⁴⁷ A korabeli nyomtatványok ismeretét mutatja, hogy Esterházy az Érsekújvárt körülölelő ostromgyűrű leírásakor – mely a naplóban nem szerepelt – szintén hiteles és pontos információkra támaszkodott, amit legkönnyebben német kiadványokból, s a metszetekkel illusztrált rölapokból meríthetett.¹⁴⁸ A korabeli propaganda-irodalom ismeretére utal Esterházynek az olvasókhöz írt előszava is, ahol leginkább az írásban közzétett rágalmak elleni tiltakozásával indokolja művének megírását.¹⁴⁹

Az Újvári Diárium nemcsak mint a várostrom hiteles és részletes leírása értékes, hanem fontos bizonyíték arra is, hogy a korabeli „sajtónak” elsődlegesen nem a befolyásolás volt a célja, hanem a pontos tájékoztatás. Vélhetőleg ez elégitette ki a közvélemény igényét a pontos, sok részletre kiterjedő beszámolókra, hírekre. A napló bizonyíték arra is, hogy nemcsak másodlagos, azaz „hallott” hírek kerültek nyomtatásba, hanem eredeti anyagok is. Ezt azért is hangsúlyoznunk kell, mert e forráscsoport, a négy napló, ellentétben a többi kiadvány általános hangvételével, nem vádolta a magyarokat a vár feladásának feltételei nem szerepeltek a megtalált anyagban.

A napló négy nyomtatott változata közül mindössze az egyik, a „Journal”¹⁵⁰ jelent meg szó szerint a latin fordítás alapján.¹⁵¹ Ezzel szemben a „Diarium”¹⁵² augusztus 15-én kezdte az eseményeket, s a kevésbé fontos részeket kihagyta, hogy olvasmányosabb és érdekesebb legyen a kiadvány. A „Feljegyzések”¹⁵³ című hírlevél is

hasonlóképp rövidített a naplón, de lezárásul közölte a nagyvezír ajánlatát, melyben a neki behódoló Felső-Magyarországnak vallása szabad gyakorlását és kötöttségektől mentes szabadságot ígért. A „Relatio” című nyomtatványban¹⁵⁴ viszont, mivel a kiadók „az ostromban részt vevő jeles személy feljegyzéseit nyilvános közzétételre kiválóan alkalmasnak találták”, hosszan részletezve, majd 20 oldalon adták ki a naplót.

Mivel október végére Érsekújvár ostroma elvesztette aktualitását, így a hírlevelek nem tudósítottak már róla: Apafi fejedelem útja került az érdeklődés középpontjába¹⁵⁵, illetve „Apafi fejedelem kiáltványa”, valamint a hadi helyzet újabb fordulatai és leginkább Zrínyi Miklós tevékenysége,¹⁵⁶. Ennek ellenére az újvári ostromra vonatkozó értesülések még sokáig figyelemfelkeltők voltak, s ha nem is a legfrissebb információkat közlő hírlevelekben, de a viszonylag hosszabb, 10 oldalas nyomtatványokban még teret kaptak újvári hírek. Így például egy, a törökök hitvilágát bemutató kis füzet¹⁵⁷ élére, a friss élményekre utalva, a nagyvezír érsekújvári táborában október 28-án kiadott, megbékélést hirdető hitlevele került, amely érdekes és új értesülés is volt.

Egy másik, szintén később, 1664-ben napvilágot látott kiadvány is utalt Újvár ostromára. A „Jelentés a török hadjáratról”¹⁵⁸ című nyomtatvány 1663. júliusától, a törökök belgrádi táborverésétől foglalta össze az év eseményeit. Jellemzője, hogy a nagyobb összefüggéseket, áttekintő adatokat helyezte előtérbe, és sok olyan pontos és lényeges adatot tartalmazott, mely a törökök erejének felméréséhez adott szempontokat. Újvár ostromát nem taglalta, csak összegzően írt róla, a párkányi csata veszteségeit viszont tételesen felsorolta, s az Újvár alá vonuló török csapatok tüzéségének az erejét, s a basák táborainak elhelyezkedését is részletesen bemutatta.

E két hírlevél kettős tendenciát mutat. Mindkettő kapcsolódott Újvár ostromához, hiszen az jó apropót adott, de az egyik inkább „szakszerűbb”, a másik viszont más típusú, általánosabb érdeklődést elégített ki, alkalmazkodva a kereslet sokszínűségéhez.

A fent elemzett 22 hírlevél területileg elsősorban jelent meg, elsősorban a magyar hírekre hagyományosan élénken figyelő dél-német nagyvárosokban: Frankfurtban, Augsburgban és Nürnbergben. De a nyomtatványok nemcsak az adott városban terjedtek el, hanem ezek a kis méretük és terjedelmük miatt könnyen szállítható kiadványok szerte a német birodalomban felbukkantak, sőt távolabbra is eljutottak, ahol lefordítva újra kiadták őket. A kiadók üzleti érdeke is azt kívánta, hogy minél nagyobb példányszámmal, minél nagyobb területet lássanak el, s hogy az adott hírlevelet a lehető leggyorsabban eladják. A „hírlapárosok” pedig a különböző városokban kiadott hírlevelek cserélődését, áramlását biztosították. E kiadványok gyors és érdekes hírei alkalmasak voltak arra, hogy felkeltsék és fenntartsák az érdeklődést, majd kihasználva a fokozottabb figyelmet, a kiadók újabb nyomtatványokkal még több információt tegyenek közzé. Megállapíthatjuk, hogy bár tettenérhető a torzítás, az esetleges befolyásolási szándék, mégis alapvetően a tájékoztató jelleg dominált. Ám azt is figyelembe kell vennünk, hogy ebben az óriási hirdőmpingben az ostromot jórészt katonai vonatkozásaiban mutatták be, csak kisebb részben fordultak elő politikailag fontos tudósítások. A pontos hadi hírekből olyan hasznos értesülések is kiolvashatóak voltak, melyekből a törökök hadi potenciálját, a hadsereg korszerűségét, támadási stratégiáját is felmérhették.

Miért voltak olyan népszerűek ezek a nyomtatott hírlevelek? Mert hogy népszerűek voltak, azt mutatja a kiadványok nagy száma. Az olvasók – s mint láttuk a nem olvasók is – nemcsak gyors híreket kaphattak a hírlevelek által, hanem e gyors hírek révén árnyalt és teljes képet Érsekújvár ostromáról. S mivel a hírlevelek készítői értettek az információ „tálalásához” is, az ostrom izgalmas és tragikus eseményei szinte az olvasók (befogadók) szeme előtt peregtek le.

Periodikák és egyszeri kiadványok

Bár a korabeli propaganda legelterjedtebb eszköze a rölap és a nyomtatott hírlevél volt, a teljes képhez hozzátartozik még néhány „sajtótermék”. Már ekkor működtek szerte Európában hetilapok, azaz általában hetente egyszer, mindig a hét adott napján megjelenő újságok. Elger Blühm és Elsa Bogel 3 kötetes forráskiadványukban negyvenkét, 1663-ban létező újságot katalogizáltak. Ezek közül az újságok közül igen sok példány elveszett, így teljes képet nehéz alkotni róluk, ám 15-nek megtalálhatók az 1663-as számai.¹⁵⁹ Biztosra vehető, hogy ezeknek is vannak Érsekújvárra vonatkozó tudósításai.¹⁶⁰ A hetilapok vizsgálata várhatóan sok új eredményt hoz majd, így például segítségükkel meghatározható lesz az információ áramlásának gyorsasága.

Léteztek emellett évente kétszer, a tavaszi és őszi nagy vásárokra kiadott, az előző félév eseményeit összefoglaló nyomtatványok is. Jacobi Franci álnév alatt hosszú évekig jelent meg a frankfurti vásárra a „Történeti beszámoló” című nyolcvanoldalas füzet, melynek 1664-es húsvéti száma mintegy tizenkét oldalon tudósított Érsekújvár 1663-as ostromáról, ismertette Forgách Ádámnak a császárhoz írt levelét, mellyel ügyes fogásként egyszerre közölték új szenzációt, és visszatekintő összefoglalást.¹⁶¹ Félévente adták ki a már említett *Diarium Europaeum*ot is, mely a világ minden tájáról összegyűjtve az információkat és eredeti dokumentumokat a legtöbb hiteles anyagot tartalmazta. E 38 kötetes, könyvnyi almanach 1658-tól jelent meg Frankfurtban a „történelmet szerető olvasók” számára.

A *Diarium* egy-egy kötete 600 oldal terjedelmű. Az 1663. év őszi félévééről megjelent almanach mintegy 150 oldalon foglalkozott Érsekújvár ostromával, de nemcsak napról napra tudósított az eseményekről, hanem több katonai jelentést is közzétett, például a párkányi csatáról három beszámolót is közölt. Izgalmas kérdés, hogy kinek íródott ez a világ minden tájáról részletes leírást kínáló grandiózus alkotás. A frankfurti vásár fontos esemény volt, rengeteg embert vonzott távoli vidékekről is, tehát sokakhoz juthatott el ez a kiadvány. Emellett szólt a regensburgi birodalmi gyűlésre érkezőknek is, hiszen a kiadvány tartalmazta a birodalmi gyűlés idejére Regensburgra vonatkozó szabályokat is. Sőt még árjegyzéket is közölt, ételektől kezdve a fogadók átlagos áráig, nehogy az idegent becsapják a helyiek. Ez azért lehet fontos, mert segít az olvasói kör behatárolásában, hiszen az igazán jómódúaknak e részletekkel nem kellett bajlódniuk. Ugyanakkor valószínű, hogy a kiadvány sokba kerülhetett, ami viszont szűkíti a feltételezhető vevők táborát. A *Diarium Europaeum* gazdag anyagát még nem használták fel a kutatók, pedig nemcsak mint „sajtótermék” fontos forrás, hanem sok dokumentum egyedüli megőrzője is.

Az 1663–64-es háború ismét Magyarországra irányította a világ figyelmét, nemcsak nagyszámú pamflet, politikai röpirat jelent meg, elemezve a török elleni harcok eredményét, következményeit, az elszalasztott nagy lehetőséget, hanem sok, a magyar királyságot bemutató, „ismeretterjesztésre” törekvő könyv is. Mivel e műfaj „nehézkesebb”, kiadása több időt vett igénybe, a könyvek 1664-ből származnak, s ezért már a következmények tükrében láttatják az Érsekújváron törtéteket. Korábbi, Magyarország történetét leíró munkákat adtak ki újra, hozzátoldva a legutóbbi eseményekről szóló híreket. Martin Zeiler 1660-ban kiadott „A Magyar Királyság leírása” című munkáját 1664-ben újból megjelentették, s a városok és várak leírását kiegészítették az 1663–64-es háború következményeinek bemutatásával. E lipcsei könyv függelékként egy frankfurti őszi jelentésre hivatkozva a már említett Újvári *Diarium*ot is megjelentette. Nürnbergben pedig Johann Hofmann „A Magyar Királyság új és rövid leírását” (*Neue und kurze Beschreibung des Königreichs Ungarn*) adta ki 1664-ben, s a híres városok és erdők bemutatásakor kiemelte a legújabb eseményeket. Napvilágot látott az „Ortelius Redivivus et Continuatus”, mely a híres munka első köteté-

nek, a Magyarország történetét 1395–1607 között bemutató résznek folytatása, az előzőhöz méltó részletes és elfogulatlan tájékoztatással. Wilhelm Serlin 1665-ben „Hungarische-Siebenbürgische Chronica” címmel jelentetett meg egy összefoglalást Magyarország történetéről a kezdetektől egészen az 1664-es eseményekig, felhasználva, sokszor átvéve az általa kiadott *Diarium Europaeum* anyagát is. Johann B. Schönwetter's frankfurti kiadványában (*Neue Ungarische-Siebenbürgische Chronic*) viszont csak Magyarország természetföldrajzának és történelmének I. Istvántól I. Lipótig terjedő bemutatását olvashatjuk, az 1663–64-es háborúra nem tért ki, csak külön mutatóban sorolta fel az akkor elvesztett várakat. A Matthaeus Merian által kiadott „Theatrum Europaeum”¹⁶², bár sok anyagot tartalmaz kilencedik kötetében az 1660–1665 közötti eseményekre vonatkozóan, azonban jellegénél fogva nem tartozik ide, mivel csak 1669-ben jelent meg e kötete, tehát nem közvetlen az események utáni propaganda terméke.

A kiadók minél több, minél színesebb hírek lehetőleg látványos megjelenítésével törekedtek az „olvasóközönség” megnyerésére. Erre szemléletes példa Martin Zimmermann 1665-ben megjelent könyvecskéje, mely több műfaj érdeklődést felkeltő tulajdonságait ötvözte. „Nevezetes história” című munkájában 22 metszet segítségével jelentette meg az 1663–64-es háború történetét. A figyelemfelhívó képi információ mellett rövid, lényegretörő leírásokat közölt magyarázatul, melyek segítségével a könyveknél szokásos módon teljes összefoglalást is adott a Magyarországon történt eseményekről, a szentgotthárdi csatáig. Metszetanyagában Érsekújvár ostromát is bemutatta, egy képbe sűrítve az ostrom ábrázolását és a várvédők kivonulását.¹⁶³

Ezek az összefoglalások – annak ellenére, hogy felhasználták az újságok információit – már más típusú médiát képviseltek időbeli eltolódásuk miatt, mégis szerepük kiemelkedő, hiszen későbbi kiadványok visszatekintéseikben leginkább egykorú könyvekből merítették.

Az aktuális híreket rendszeresen továbbító elsődleges hírközlő formákra ráépültek a korabeli propaganda nyomtatott termékei, melyek elsődleges célja nem a tájékoztatás, hanem a történetek bizonyos politikai szempontok szerinti magyarázatával a vélemények befolyásolása volt. Ezek a kiadványok szintén nem a friss hírekre épültek, sokkal inkább utólagos magyarázatokkal szolgáltak. Így Érsekújvár ostroma a pamfletekben és röpiratokban az 1664-es hadi és politikai események tükrében jelent meg, miként a bevezetőben említett jellemző példában is.

A propaganda azonban nemcsak nyíltan jelentkezett, hanem leggyakrabban ártételesen. Propagandisztikus céllal jelentették meg azt a korabeli kártyajátékon alapuló párbeszédű „Labet-Spiel”-t¹⁶⁴ is, melyben Európa uralkodói, hatalmai próbálták nemzetközi összefogás megteremtésével megtalálni a „gyógymódot a jelenlegi magyarországi helyzet orvoslásához”. A Magyar Királyságot Zrínyi Miklós és a magyar rendek mellett, Forgách Ádám képviselte, aki először Újvár feladása miatti székelynében visszaadta a szót, majd másodszorra saját példájára hivatkozva sürgette a külföldi segítséget. E formailag is bravúros pamflet olyan verssel zárult, mely részletesen felsorolta, hogy Portugáliától Moszkváig és Franciaországtól a svédekig, melyik állam mivel járulhatna hozzá a törökök kiűzéséhez. Ez a játék-jelenetbe bújtatott agitációs röpirat azért is figyelemre méltó, mert a kártyajátékot használja keretként és szimbólumként, ami könnyen érthető és populáris forma, tehát szélesebb körnek szólhatott.

Míg a Habsburg Birodalom országaiban fontos tényezőnek kell tekintenünk a hatalom közvetlen érdekelttségét a háborúval kapcsolatos hírek áramlásában, addig például a londoni újságok e tárgyú hírei már nem a hatalom érdekéből fakadtak elsődlegesen. Az angol kiadványok azért is fontosak, mert míg német területeken az eltérő mértékű, de mégis közvetlen érintettség is lehetett a propaganda mozgatórugója, addig

Angliában ez már nem olyan jelentős a tájékoztatás irányításában, s ez közvetetten a közvéleményre bizonyíték, hiszen ezek szerint a kiadót elsődlegesen az érdeklődésre építő üzleti érdek motiválta.

Angol hetilapok

Az 1663–64-es év Magyarországra vonatkozó angol kiadványokra már felhívták a figyelmet¹⁶⁵, utalva Érsekújvár ostromával foglalkozó füzetekre is, melyek 20-30 oldalon számoltak be Újvár ostromáról és feladásáról. Nemcsak „alkalmi írások” szóltak a magyar eseményekről, hanem napi, illetve heti hírekben is tudósítottak róluk. Londonban ekkor már jó ideje működtek hetilapok, melyek az angol belpolitika hírei mellett a világ minden tájáról, európai, afrikai és ázsiai területekről is közöltek értesüléseket.

A közvéleményt alkotók körének meghatározásához fontos új aspektus, ha az újságok hirdetéseit vizsgáljuk. Belőle arra következtethetünk, hogy nem elsősorban a társadalom elitjének, hanem inkább a széles közép rétegeknek szóltak. Hiszen itt hirdetett egy mesterember, aki szökött legényét kereste, egy kereskedő, aki számlakönyvét veszítette el. De természetesen hirdetett maga a kiadó is, megjelenő vígjátékokra s angol komédiák színpadi előadására hívta fel olvasói figyelmét. S már 1663 őszén „reklámozták” az Érsekújvár ostromát az Újvári Diarium alapján bemutató „A Brief Accompt of the Turks Late Expedition” című munkát is.¹⁶⁶

A The News és a The Intelligencer című hetilapokat, melyeket 1663. augusztus közepétől jelentettek meg a Mercurius Publicus és a Kingdoms Intelligencer folytatásként, azzal a szándékkal adták ki, hogy „meggátolják a hamis hírek terjesztését, s jól és részletesen tájékoztassák az embereket”. Ezek az újságok Érsekújvár ostromáról fontos európai hírközpontok: Frankfurt, Hamburg, Nürnberg, Köln, Regensburg, Párizs, Bécs híreit vették át, de sokszor utaltak arra is, hogy nem sikerült biztos információt szerezni, így kénytelenek a „röpke szóbeszéd” híreire támaszkodni. A térbeli és időbeli eltolódások következtében a történetek ha nem is torzultak, de vesztek tény-szerűségükből. Érdekes kettősség jellemezte az angol híradást. Általában a cikkek első fele kedvező helyzetet sugallt, jó ellátásról, megfelelő felszereltségről, s bátor védelemről számolt be, de a lezárásban a minél előbb szükséges beavatkozást, segélynyújtást sürgette. Az angol újságok vizsgálatánál nem szabad arról sem megfeledkeznünk, hogy nem semleges szemlélője a törökellenes harcoknak, hiszen a szövetségekben Angliával s annak tengeri hatalmával is mindig számoltak.

Bár e tanulmányban elsősorban német, és kisebb részben angol nyelvterületek anyagát vizsgáltuk, bizonyos, hogy Érsekújvár 1663-as ostromának nagy visszhangja volt itáliai vidékeken is. Hiszen a világ minden pontjával összeköttetésben álló nagy kereskedő városok egyben fontos hírközpontok is voltak, s érzékenyen reagáltak a külpolitikai eseményekre. Emellett Velence közvetlenül is érintve volt a háborúban, hiszen 1645 óta folyt küzdelme a török birodalommal Candiaért. S egyebek mellett az angol újságok utalásaiból is tudjuk, hogy Franciaországban is megjelentek röplapok és pamfletek magyarországi, köztük újvári hírekkel.¹⁶⁷

A nemzetközi segítség megérkezése: 1663 késő őszén előbb az egyes birodalmi fejedelmek csapatainak, majd a Rajnai Szövetség német hadainak, végül a francia csapatoknak megjelenése, és bekapcsolódása a török elleni küzdelmekbe még inkább tágitotta az összefogás horizontját, s Magyarország a visszafoglaló háborúk idejéhez hasonlóan – bár némileg kisebb mértékben – az európai érdeklődés középpontjába került.

Közvélemény és propaganda – konklúzió

E nagyszámú 1663–64-ből származó sajtóorgánium áttekintése után bizvást mondhatjuk, hogy létezett már a koraujkorban propaganda, s kialakult befogadó közeg és következménye, a közvélemény. A propaganda már polgárjogot nyert fogalom a 17. századra vonatkoztatva. Ez a minden lehetséges módon működtetett fegyver a reformáció és az ellenreformáció küzdelme során alakult ki, s tájékoztató és befolyásoló szerepét csak tovább erősítette a 16–17. század viszontagságos történelme. Kézben tartásában, az információ birtoklásában már a koraujkorban is érdekelt volt a hatalom, annak ellenére, hogy még csak születőfélben volt a nyilvánosság politikai szerepe.

Konkrét példánk esetében, az Érsekújvár 1663-as ostromával kapcsolatos kiadványok nagy számában is egyrészt a jól működő propagandagépezet bizonyítékát láthatjuk. Ám azt, hogy kinek az irányításával kerültek nyilvánosságra a történetek, nehéz meghatározni. A tájékoztatás érdekében állt egyrészt Lipót császárnak, aki december 22-én vonult be a már hosszabb ideje ülésező regensburgi birodalmi gyűlésre, hogy a török elleni háborúhoz pénzt és katonai segítséget kérjen. A császárnak szüksége volt a Türkenhilfe összegére, és az Udvar békepolitikáját is lepleznie kellett. Erre alkalmas volt Érsekújvár elvesztésének ténye, mert bizonyította a törökök erejét, így pénzügyi támogatást eredményezhetett, másrészt a törökkel való kiegyezés politikáját is igazolhatta. A tájékoztatás emellett érdeke volt a Rajnai Szövetségnek, mint a készülődő nemzetközi törökellenes összefogás mozgatójának. De segítette Zrínyi Miklós és Wesselenyi nádor törökellenes tevékenységét is, mert nekik is érdekük volt, hogy Nyugat-Európa figyelmét Magyarország felé fordítsák. Ezért ment Bory Mihály a vati hadi mustráról egyenesen Regensburgba, ahol szeptember közepén a nádor megbízásából a Német Birodalom segítségét kérte a török ellen. Ám e sokféle érdek hiába működtetné a fent megismert alapos propagandát, ha nem állna a túloldalon az információt befogadni kész érdeklődés. Nem szabad tehát csak a direkt érdekek megnyilvánulásának vélni az Újvárra vonatkozó híráradatot. Sokkal inkább annak a nyilvánvaló bizonyítékaként szolgál, hogy már kialakulóban a 17. századi közvélemény, melynek oly nagy a hírigénye, hogy csak jól szervezett gépezet tudta ellátni.

A 30 éves háború idején már olyan jól szervezett szerkesztőségek működtek, melyek az újságkiadás egész folyamatát végigvitték a hírek beérkezésétől, szerkesztésétől a szedésig, nyomtatásig.¹⁶⁸ Az újságírók pedig városokon belül, sőt azokon túl is terjesztették az egész világról származó nyomtatott híreket. Az egy-egy aktuális eseményt, kuriózumot rendszertelenül megjelentető nyomtatványok mellett kialakultak a rendszeres tájékoztatás formái, s kialakult az a mechanizmus, mely híreket begyűjtött, közzétett és terjesztett kiépített csatornákon. Érdekes kettősséget figyelhetünk meg: egyrészt a hatalom által tudatosan továbbjuttatott információk nyomtatásban való megjelenését, másrészt egy alulról szerveződő hírlánc kialakulását, melyben katonailag nem oly fontos, de sok olvasót vonzó hírek láttak napvilágot. Tehát az üzleti érdek is működtetett egy információs láncolatot, melynek segítségével még több és sokszínűbb kiadvánnyal tudták ellátni az olvasóközönséget. Az egyre jobb technikai színvonalú, s egyre nagyobb kiadók pár napon belül piacra tudták dobni kiadványaikat, melyekkel nemcsak az adott várost, de a távolabbi vidékeket is el tudták látni.

Természetesen a befogadó közeg nem egységesíthetjük, hiszen érdekeltségétől, tájékozottságától, társadalmi pozíciójától függően igény szintje különböző. Az érsekújvári hírek esetében is jól látható volt, hogy a kiadók igyekeztek minél több réteg kíváncsiságát kielégíteni. A művelt, biztos információt igénylő olvasók számára jelentek meg a pontos híreket közlő tudósítások. A politikailag is fontos hírek mellett, esetleg ugyanazon a röplapon, nyomtatott hírlevelen is nagy teret kaptak a polgárság kevésbé művelt rétegeinek szóló hírek is, melyek kuriózitásukkal, érdekességükkel a várvédők

mindennapjainak bemutatásával, az események képi megjelentetésével keltették fel az olvasók figyelmét. Nem véletlen, hogy a legtöbb kiadvány arról a naplóról készült, mely mindkét igényt kielégítette, tehát pontos információkat és érdekes, színes részleteket egyaránt közölt. Megfigyelhető az a tendencia is, hogy a históriás énekek szerepét a hiteles és tényyszerűsége törekvő újságok vették át, melyek feladata, hogy minél jobban és minél gyorsabban információhoz juttassák közönségüket.

A rohamosan fejlődő Európában a hírigény fokozatos szélesedése mellett egyre inkább természetes elvárássá vált az olvasni tudás, amint azt Abraham Aubry egyik tanító célzatú, fiatalokat nevelő röplapja is sugallja¹⁶⁹. A kép középpontjában egy szépen zöldellő nagy fa áll, melyet fiatal emberek vesznek körül. Csakhogy ez a cím szerint „mindenkor divatos fa” nem gyümölcsöt terem, hanem házasságra érett fiatal lányokat. Ezek a női szerepre felkészített ifjú hölgyek nemcsak hímezni és zenélni tudnak, hanem közülük többen olvasnak is, amit mások érdeklődve hallgatnak. Tehát nemcsak az olvasni tudás, hanem a világ eseményei iránt való érdeklődés is követelmény volt egy házasulandó művelt leány számára.

Látnunk kell, hogy a 16–17. században is ugyanolyan élénken érdeklődött mindenki egy háború kimenetele, gazdasági konjunktúra, belpolitikai események és szenzációs történetek iránt, mint a későbbi korokban.

Az újvári ostromról napvilágra került nyomtatványok nagy száma egyrészt jól szemlélteti, hogy a 17. század közepére már kialakult gépezet szolgálta a tájékoztatást, s ezáltal a korabeli közvéleményt, másrészt azt példázza, hogy a török által megcsönkített Magyarország is szerves része maradt a korabeli Európának.

Jegyzetek

1. „Ezen idők módja szerint való Mars” (La Mars de la Mode, App.H.971.) fordította: Tóth Réka. In: Esterházy Pál: Mars Hungaricus. Zrínyi Könyvtár III. Főszerkesztő: Klaniczay Tibor, Szerkesztő: Kovács Sándor Iván. Bp., 1989. (333–385.) 345. (a továbbiakban: Zrínyi Könyvtár)
2. App.H.934. „Traurige Kurtzweil, oder Türkischer Zeitvertreiber, zwischen zweyen unlängst aus Ungarn nach Constantinopel entführten ...” utal rá Köpeczi Béla: „Magyarország a kereszténység ellensége” A Thököly-felkelés az európai közvéleményben. Budapest, 1976. 111. (A továbbiakban Köpeczi 1976); App.H.908. „Glück und Unglück Teutscher Waffen wider den Türcken ...” és App.H.935. „Unlängst geflogene Unterredung eines führnehmern Ungarn, und Teutschen Cavalliers ...”. Köpeczi 1976. 112.; A barokk „beszélgetésjátékokról” (Gesprächspiele) és a forma szerepéről Németh S. Katalin: Fiktív német beszélgetések Magyarországról (Johann Georg Schielen írásai, 1683) ItK 1994/1. (1–18.) 2–3.
3. Magyar Értelmező Kéziszótár. Budapest, 1972. 793. A történeti közvéleményről: Bauer, Wilhelm: Die öffentliche Meinung und ihre geschichtlichen Grundlagen. Tübingen, 1914.; Uő.: Die öffentliche Meinung in der Weltgeschichte. Potsdam, 1929–30.; Zöllner, Erich: Öffentliche Meinung in der Geschichte Österreichs. Wien, 1979. Ukena, Peter: Tagesschriftum und Öffentlichkeit im 16. und 17. Jahrhundert in Deutschland. In: Presse und Geschichte Beiträge zur historischen Kommunikationsforschung. München, 1977. 35–53. Angelusz Róbert: Kommunikáló társadalom. Bp., 1983.; Habermas, Jürgen: A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása. Bp., 1971., 1993., Péter Katalin: A magyar nyelvű politikai publicisztika kezdetei. A Siralmas Panasz keletkezéstörténete Bp., 1973.
4. Sporhan-Krempel, Lore: Nürnberg als Nachrichtenzentrum zwischen 1400 und 1700 /Nürnberger Forschungen 10/. Nürnberg 1968. 74.

5. Benda Kálmán: A törökkor német újságírodalma, A XV–XVI. századi német hírlapok magyar vonatkozásainak forráskritikájához. Budapest, 1942. 21. (A továbbiakban: Benda 1942)
6. Vö.: Grothaus, Maximilian: „Der Erbfeind christlichen Namens”. Studien zum Türken-Feindbild in der Kultur der Habsburger-Monarchie zwischen 16. und 18. Jahrhundert. Graz, 1986. Özyurt, Senol: Die Türckenlieder und das Türckenbild in der deutschen Volksüberlieferung von 16. bis zum 20. Jahrhundert. München, 1972. Goellner, Carl: Turcica. Die europäischen Türkendrucke des 16. Jahrhunderts, 2 Bde. Bukarest–Baden-Baden 1968.
7. Erre jellemző példa, hogy az érsekújvári híreknél is feltűnik a mohácsi csata óta kísértő kettős, sablonos kép a magyar katonákról: egyrészt dicsérik a bátorságukat, harci erejüket, másrészt viszont hűtlenséggel és gyávasággal vádolják őket. Benda, 1942. 63–64.
8. A magyar eseményekről szóló korabeli propagandáról már születtek összefoglalások: Horváth Magda: A török veszedelem a német közvéleményben. Budapest, 1937.; Polgár Vilmos: Magyarország és a magyarok a 17. századi olasz közvéleményben. Pannonhalma, 1942. Köpeczi 1976; Bene Sándor–Borián Gellért: Zrínyi és a vadkan. Bp., 1988. R. Várkonyi Ágnes: Búcsú és emlékezet – A visszavonuló török képe a magyar közvéleményben. Keletkutatás, 1988. 1.sz. 3–24.
9. Vö.: Vocelka, Karl: Die politische Propaganda Kaiser Rudolf II. (1576–1612). Wien, 1981.; Brednich, Rolf Wilhelm: Die Liedpublizistik im Flugblatt des 15–17. Jhs. Baden-Baden, 1975.; Kunzle, David: History of the Comic Strip I. The Early Comic Strip, Narrative Strips and Picture Stories in the European Broadsheet from c. 1450 to 1825, Berkeley, 1973.; Zimányi Vera: Lepanto, 1571. Bp., 1983.; Galavics Géza: Kössünk kardot az pogány ellen – Török háborúk és képzőművészet. Budapest 1986. (a továbbiakban: Galavics); Rózsa György: Magyar történetábrázolás a 17. században Bp.1973.; Uő.: Schlachtenbilder aus der Zeit der Befreiungskriege in Ungarn Bp.1987. Franz Bosbach (Hg.): Feindbilder. Die Darstellung des Gegners in der politischen Publizistik des Mittelalters und der Neuzeit. Köln, Weimar, Wien 1992.
10. Vitnyédi István levelei. közli: Fabó András. In: Monumeta Hungarica Historica XV–XVI. Pest, 1871. XVI. 306. levél 85. (A továbbiakban: Vitnyédi)
11. Vö.: Eickhoff, Ekkhardt: Venedig, Wien und die Osmanen (Umbruch in Südosteuropa 1645–1700). München, 1970.
12. R. Várkonyi Ágnes: Török világ és magyar külpolitika. In: Magyarország keresztútjain (Tanulmányok a 17. századról). Budapest, 1978. 175–229. 192.
13. Magyarország története (1526–1686). Főszerkesztő: Pach Zsigmond Pál Szerkesztette: R. Várkonyi Ágnes. Budapest, 1985. III/2. 1091–1122. A vonatkozó részeket R. Várkonyi Ágnes írta. (A továbbiakban Mo. története)
14. Mo. története 1105.
15. Vitnyédi Szuhaynak 1662. október 17. In: Vitnyédi 227. levél XV. 236.
16. R. Várkonyi Ágnes: Erdélyi változások – Az erdélyi fejedelemség a török kiűzésének korában 1660–1711. Budapest, 1984. 39. (a továbbiakban: R. Várkonyi) Mo. története 1107–1108.
17. Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai 1660–64. Fordította: Karácsony Imre. Budapest, 1985. (2. kiadás) 296–297. (A továbbiakban: Evlia Cselebi); Rozsnyai Dávid úgy véli, Győr megtámadásának költött híre „csak praetextus vala”. In: Rozsnyai Dávid az utolsó török deák történeti maradványai. Kiadta: Szilágyi Sándor. MHH. II/8 (Írók). Pest, 1867. 322. (A továbbiakban: Rozsnyai). Rasid effendi leírása: Thúry József: Az 1663–64. évi hadjárat Rasid effendi nyomán. Hadtörténeti Közlemények 1890. 372–373. (A továbbiakban: Thúry)

18. Thúry 499. A hadbahívó levelekről és az erdélyiek halogató magatartásáról: Bethlen János: Erdély története 1629–1673. Fordította: P. Vásárhelyi Judit, az utószót és a jegyzeteket írta: Jankovics József. Bp. 1993. 153–168. (a továbbiakban: Bethlen)
19. R. Várkonyi 1984. 40.; Apafi útjáról: Ceglédi István: Apafi Mihály Érsekújvár alá menetele 1663-ban. Közli: Szilágyi Sándor. In: Új Magyar Múzeum 1859. 2. füz. 49–64. Újra közli: Új Magyar Múzeum, 1860. II.III. 89–145.
20. Mo. története 1105.
21. Perjés Géza: Zrínyi és az 1663–64-es nagy török háború. In: Zrínyi Könyvtár 50. (A továbbiakban: Perjés 1989.)
22. Luzenicki, Jacobus – Küssel, Mattheus: Perzeusz megszabadítja Andromedát. Fabricius János tézislapja Forgách Ádám tiszteletére a nagyszombati egyetemen, 1663. In: Galavics 66.kép; A tézislapról: R. Várkonyi Ágnes: A rejtőzködő Murányi Vénus. Bp. 1987. 175.
23. Forgách Ádám (1601–1681) Forgách Zsigmond nádor fia. Kora vezető arisztokratái közé tartozott, s ő is tagja volt Esterházy Miklós, majd Pálffy Pál körének. Grázi és itáliai tanulmányai után rövid ideig az Udvarban élt, 1640-ben grófi rangot kapott. 1643-ban kassai főkapitánnyá nevezték ki, de Kassát 1644-ben feladni kényszerült I. Rákóczi Györgynek. 1652-ben Érsekújvár, így Felső-Magyarország főkapitányává nevezték ki, s ő vezette a vezekényi csatát. Érsekújvár feladása után a katonai pályát elhagyta, s politikaira lépett. 1670-ben országbíróvá nevezték ki. Vö.: Bártfai Szabó László: A Hunt-Pázmán nemzetségbeli Forgách család története. Esztergom, 1910. 501–503.
24. Esterházy Pál szerint kb. 5000-en voltak a védők, melyből mintegy 1300 volt magyar katona. Esterházy Pál: Mars Hungaricus. Sajtó alá rendezte és fordította: Iványi Emma, szerkesztette: Hausner Gábor. In: Zrínyi Könyvtár 125. (A továbbiakban: Esterházy Pál); Magyarország történelmi kronológiája 3500 főnyirek írja a védők számát. Főszerk.: Benda Kálmán II. Bp. 1983. 481. Haiczl Kálmán 3000 gyalogost és 500 lovast említ: Haiczl Kálmán: Érsekújvár múltjából. Érsekújvár, 1932. 181. (a továbbiakban: Haiczl)
25. A török hadsereg létszámáról eltérőek a becslések, legfőképp azért, mert a sereg az újabb beérkező hadakkal állandóan növekedett menet közben. Budán, majd Érsekújvárnál csatlakozó erdélyi, moldvai, havasalföldi és tatár sereggel együtt Perjés Géza szerint 150 000 főre becsülhetjük a Magyarországon operáló hadsereg létszámát. Perjés 1989. 42.
26. Szécsény, Palánk, Buják, Komjáti, Nógrád, Gyarmat és két fontos vár Nyitra és Léva adta meg magát. Mo. története 1107.
27. Balázs György: Érsekújvár várépítési rendszere és katonai szerepe Hadtörténeti Közlemények 1888. 199. (a továbbiakban: Balázs)
28. E kérdésekkel „Érsekújvár ostromának és feladásának vizsgálata” című dolgozatomban foglalkoztam. XX. Országos Diákköri Konferencia, Humán Szekció. Szeged, 1991. április
29. Vö.: Apponyi Sándor: Hungarica. Magyar vonatkozású külföldi nyomtatványok. I–II. kötet Bp., 1900–02. Hungarica Ungarn betreffende im auslande gedruckte Bücher und Flugschriften. III–IV. Bd. Neue Sammlung I–II. Besorgt von L. Dézsi. München, 1925–27. Hubay Ilona: Rölapok, újságok, röpiratok (1480–1718). Magyar vonatkozású rölapok az Országos Széchényi Könyvtárban. Bp., 1948. (a továbbiakban: Hubay)
30. Mo. története 1110.
31. Bogel, Else – Blümm, Elgar: Die deutschen Zeitungen des 17. Jahrhunderts 2.Bde (Studien zur Publizistik Bremen, R.17). Bremen, 1971. (a továbbiakban: Bogel–Blümm)

32. Chartier, Roger: Die Praktiken des Schreibens; In: Geschichte des privaten Lebens 3. Band. Von der Renaissance zur Aufklärung. Herausgegeben von: Ariès, Philippe und Chartier, Roger. Paris, 1986. München, 1991. 130. (a továbbiakban: Ariès-Chartier)
33. Aymard, Maurice: Freundschaft und Geselligkeit; In: Ariès-Chartier 454.
34. Coupe, William: The German illustrated Broadsheet in the seventeenth century. Historical and Iconographical Studies. Baden-Baden Bd.I. 1966, Bd. II. 1967.: Bd. II. 48. kép; Brednich 1975. Abb. 135., R. Várkonyi Ágnes: Buda visszavétele, 1686. 9.
35. Röpl.632. Warhafftige Beschreibung (von der Belägerung / Accord und Übergab der Vestung Neuhausel
36. Deutsche Drucke der Barock (1600–1720) von Bircher, Martin: Katalog der Herzog August Bibliothek. Wolfenbüttel, 1977 Hohenemser, Paul: Stadtbibliothek Frankfurt am Main. Flugschriftensammlung Freytag, Gustav. Frankfurt, 1925.; Paas, John Roger: The German Political Broadsheet 1600–1700 Wiesbaden, Volume 1. (1600–1615) 1985., Volume 1. 2. (1616–1619) 1986. Harms, Wolfgang: Deutsche illustrierte Flugblätter des 16. und 17. Jhs. Die Sammlung der Herzog August Bibliothek in Wolfenbüttel. Kommentierte Ausgabe bisher Bände. 1–4 Tübingen I–IV. 1980–89.; (a továbbiakban: Harms) Coupe.
37. Valószínűleg egy ilyen „közszemlére” kitett röplapot ábrázolt id. Pieter Bruegel „Farsang és böjt harca” című képén. Nagyításban látható: Gibson, Walter S.: Bruegel. London, 1993. (Reprinted) 51.
38. Borsa Gedeon és Helmut W. Lang szóbeli közlése alapján, szívességüket ezúton is köszönöm.
39. Vö.: Harms. I–IV.; Drugulin, Wilhelm: Historischer Bilderatlas Verzeichnis einer Sammlung von Einzelblättern zur Cultur- und Sittengeschichte vom 15. in das 19. Jh. I–II. Leipzig, 1863. Hildesheim, 1964. (a továbbiakban: Drugulin); Schottenloher, Karl: Flugblatt und Zeitung Ein Wegweiser durch das gedruckte Tagesschriftum Berlin, 1922. 275–282.
40. App.H.867. Brief Accompt of the Turks Late Expedition. London, 1664. Előterben IV. Mohamed szultán fiktív portréja, a háttérben Newhausel felirattal egy vár ostroma. Megjelent: Cennerné Wilhelmb Gizella: A londoni Zrínyi-portré és ikonográfiai rokonsága. In: Angol életrajz Zrínyi Miklósról. Zrínyi Könyvtár II. Főszerkesztő: Klaniczay Tibor. Szerkesztő: Kovács Sándor Iván Bp., 1987. /369–390./ VI. kép 376. (a továbbiakban: Zrínyi Könyvtár II.)
41. App. 2641. IV. 1663–64. Megjelent: Zrínyi Könyvtár II. 87.
42. Zavadova – Jancova, Katarina: Verny a pravy obraz slovenskych ziest a hradov, ako veh znazornili rytci a ilustratori XVI, 17. a XVIII. storoci. Bratislava, 1974. (a továbbiakban: Zavadova) A katalógus Érsekújvárra vonatkozó része: 353–420. sz. 75–79.
43. Ledentu, Johann: Regni Hungariae Confinia Delineata Das ist Dess löblichen Königreichs Hungarn Granitz Heusser Abriss Wellche abgezeichnet worden aus befelch ... Ferdinandi des III. im Jahre 1639 ... Österreichische National Bibliothek Handschriften Sammlung Ms. Cod.8623.
44. I. sz. „Der weitberühmten Ungarischen Vestung Neuheusel (Eigentliche Abbildung / mit ihren Schantzen (und Gräben / und wie solche von denen Türcken belagert und gestürmet wird.” MNM TKCS 54434 (kép)
45. Esterházy Pál 124.
46. Forgách Ádám Wesselényi Ferenchez nádorhoz 1663. aug.7-én írt levele Hadtörténelmi Közlemények. 1893. 719–720. valamint App.H.861.

47. II. sz. „Der weitberühmten Ungarischen Vestung / Neuheusel / Eigentliche Abbildung / mit ihren Schantzen / und Gräben / und wie solche von denen Türcken belagert und gestürmet wird. Nach dem rechten Original.” OSZK App.M.352.
48. III. sz. „Der weitbrühmten Ungarischen Vestung Neuheusel Eigentliche Abbildung / mit ihren Schantzen / und Gräben / und wie solche von den General Forgátsch den Türcken mit Accord ist übergeben worden. Nach dem rechten Original.” MNM TKCS T 266
49. Abraham Aubry frankfurti műhelyéről: Thieme, Ulrich – Becker, Felix: Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart, Bd. 1–37. Leipzig, 1907–50. II. 230–231.
50. IV. sz. „Der weitberühmten Ungarischen Gränz-Vestung Neu-Häusel/ Eigentliche Abbildung / mit ihren Schanzen / und Gräben / und wie solche von denen Türcken belagert und gestürmet wird. Harms II, 358. 613.
51. V. sz. „Der weit-berühmten Ungarischen Vestung Neuheusel Eigentliche Abbildung / mit ihren Schantzen / und Gräben / und wie solche von denen Türcken belagert / und gestürmet worden. MNM TKCS T 8350
52. Elias Welhöffer, Augsburg tätig: 1650–1681 Benzing: Die Deutschen Verleger des 16. und 17. Jh. Nála készült két Zrínyi Miklóst ábrázoló fametszetes nyomtatvány is: App. M. 481. és App. H. 936/a. Kiadványai: Drugulin II. 2420, 2553, 2827, 2918, 3014
53. Esterházy Pál 127.
54. Diarium Europeum oder Kurze Beschreibung denkvürdigster Sachen so sich in Frieden- und Kriegs-Geschäften in Europa von Jahr 1657 bis ins Jahr 1679 von Martin Meurer. Frankfurt, 1659. 1–38. Bande (Wilhelm Serlin) 10. rész Frankfurt, 1664. VI. (a továbbiakban: Diarium Europeum); Bubics Zsigmond boroszlói könyvkereskedés példányának tartja a I. II. III. sz. rölapot. Bubics Zsigmond: Magyarországi várak és városoknak a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárában létező fa- és rézmetszetei. Budapest, 1880. 124., 125, 130. Ezt a nagy távolság megkérdőjelezi, hiszen frankfurti és augsburgi műhelyekkel mutatható ki a kapcsolat.
55. VII. sz. „Il vero disegno della Piazza di Naiaisuel conforme l' Originale mandato del Governatore di Comorra...” MNM TKCS T 8800 (kép)
56. VIII. sz. „Plan der Belagerung von Neuhäusel” Österreichische Staatsarchiv Kriegsarchiv Kartensammlung HKR Expedit H III. c 30–50.
57. Esterházy Pál 127.
58. Forgách Ádámot, miután elfogták Győrben, egy évig vizsgálati fogságban tartották. Vallási jegyzőkönyvének anyaga ÖStA Kriegsarchiv Alte Feldakten Türkenkrieg 1663. 12 8–8c fol. 536–567.
59. IX. sz. „Warhaftige Abbildung der belägerung der berühmten Gräntzvestung Neüheisel, wie dieselbe von einem Ingenieur daselbst abgerissen und von hoher hand ist communiciret worden.” MNM TKCS T 269
60. App. M.342.
61. X. sz. „Eigentliche Abriss der Ungarischen Vestung Neuhäusel mit ihren Schantzen und Gräben / nebenst ordentlicher Kunstgründiger Delineation wie solche von dem Gross Vezier mit einer sonst unzählbaren Menge Türcken belagert ...” MNM TKCS T 270 (kép)
62. Esterházy Pál 131.
63. Wesselényi nádor levelei Nógrád vármegyéhez. Közli: Nagy Iván. Monumenta Hungaria Historica X. kötet. 118–125.; Érsekújvár megsegítésére hivatkozik a vati hadi mustrára hívó szept. 4-i soproni levelében: Ráth Károly: Gr. Wesselényi Ferenc ná-

- dor némely nevezetes levelei 1663-ból. In: Új Magyar Múzeum 1854. 2. köt. III. 45–46. (a továbbiakban: Ráth)
64. Perjés Géza: Zrínyi Milós élete és kora. Budapest, 1965. 85. (a továbbiakban: Perjés 1965); Perjés 1989. 37.
65. Vitnyédi 327. levele XVI. 105.
66. XI. sz. „Der weitberühmten Vestung Neuhausel In Ungarn / Welche am 18. Augusti anno 1663. Von dem Türcken wiederumb auffß neue / Belagert ist worden / wie sie es weider vornehmen werden. Begeben.. einen schönen Geistlichen Liede / Im Thon: Herr Jesu Christ Wahr Mensch und Gott” MNM TKCS T 3859 (kép)
67. Nem ír róla sem a Thieme-Becker: Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler Bd. 1–37. Leipzig 1907–50, sem Lang, Helmut W: Die Buchdrucker des 15 bis 17 Jhs Österreich. Baden-Baden, 1972, sem Mayer, Anton: Wiener Buchdrucker-Geschichte 1482–1882. Bd. 1–2. Wien, 1882–87. (a továbbiakban: Mayer) Szintén nem írt róla Benzing, Josef: Die deutschen Verleger des 16. und 17. Jhs. Frankfurt, 1977. és uő.: Die deutschen Buchdrucker des 16. und 17. Jhs. Wiesbaden, 1963.
68. Augusztus 25 körül 10 000 tatár, 6000 oláh és 4000 főnyi moldvai sereg érkezett. Haiczl 184.
69. Röpl.615. 2., App.H.869. 10. Röpl. 624. 1.
70. XII. sz. „Warhaftig in Grundt gelegte weitberühmte Festung Neuhausel / welche von dem Erbfeind dem Türcken hart: und ein Zeitlang Plocquirt endtlich aber laider per accordo übergeben worden” OSZK APP.M.1006.
71. Ha a kivonulás napját értette ez alatt, akkor a 10 nap eltérés a régi naptár használatából fakadt.
72. Fennmaradt egy latin nyelvű irat, mely ennek az igazolásnak is tekinthető, bár hitelességét megkérdőjelezi, hogy latin nyelvű, valamint, hogy másolat – még ha korabeli is. OL P287. Forgách család gácsi ágának iratai, Series I. Fasc. 178–179.
73. Rozsnyai 332.
74. A korabeli nyomtatványokkal ellentétben Forgách Ádám egyértelműen a német katonák és asszonyok kezdeményezésének tartotta a vár feladását követelő mozgolódást: „estvefelé jötte nek hozzám az uraim, a kik illyen szózatot hallottak főképpen a magyar aszszonyoktól, az németség a bástyákon azt mondotta, hogy ők bizony több ostromot meg nem várnak és mihelyen az ostromnak jön az fegyvert leteszik ...” Forgách 1663. okt. 10-i mentsége: Ráth Kálmán: Érsekújvár elfoglalása a törökök által 1663. MTA Kézirattár Ráth Károly hagyatéka, Kézir 2-r 11. I. Tört 2205.
75. XIII. sz. „Abbildung der im Jahr 1663 den Türcken übergebenen Vestung / Neuhausel: samt einer Verzeichniss / was bey Belägerung / biss zu Übergab derselben / vorgeloffen.” MNM TKCS T 8999 (kép)
76. Újvári Diárium: Diarium Obsidiones Vyvarini vel Neuheüsl á Turcas Anno 1663. ÖStA Kriegsarchiv Alte Feldakten Türkenkrieg IX–XIII. 1663/160 Memories 1660–64 13. 8. fol 1–8.
77. Bár Esterházy Pál 2422 kivonulóról írt (133.), a védők valójában 2472-en voltak, amit alátámaszt egy rövid kimutatás a kivonulók számáról. ÖStA Kriegsarchiv Alte Feldakten Türkenkrieg 1663/ 160 IX–XIII. 1663/9 fol. 370.
78. Rozsnyai 322.
79. Vallatási jegyzőkönyv ÖStA KA. Alte Feldakten Türkenkrieg 1663 12. 8–8c fol 536–567.
80. Zavadova 365. sz. 76.
81. Az itt közölt röplap eredetije: Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Képcsarnok T 8999. Ezzel egyező: OSZK App. M. 561. Ezekről eltérő szedésű: Österreichische National Bibliothek Flugschriftensammlung (1663/2.)

82. XIV. sz. „Kurzgefasre Historische Beschreibung / welcher Gestalt die namhafte Hungarische Grenz Vestung Neuheusel / im Augusto dieses 1663. Jahrs ...” MNM TKCS T 252 (kép)
83. Ortelius, Hieronymus – Meyer, Martin: Ortelius Redivivus et Continuatus Oder Der Ungarischen Kriegs-Empörungen ... Durch Paul Fürsten/ Kunst- und Buchhändern in Nürnberg, Getruckt zu Frankfurt am Main bei Daniel Fievet 1665. II. 278. (a továbbiakban: Ortelius Redivivus)
84. Apafi Mihály nevében kiadott kiáltvány: Bethlen 191–192. Wesselényi ellenkiáltványa: Ráth 48–52. Apafi kiáltványának dátuma eltérő: Bethlen Jánosnál szeptember 8. (191.), s ekként idézi Wesselényi október végi válaszát is (191–194.). Október 18. R. Várkonyi 1984. 40.; Mo. története 1108.; Wesselényi ellenkiáltványában október 22. szerepel. (49.)
85. Rozsnyai 485. Püspöki Nagy Péter kutatásai szerint időnyerés céljából folytak ilyen tárgyalások Érsekújváron, utal erre Perjés 1989. 35.
86. XV. sz. „Abbildung wie nach Übergebener Festung Neuhausel G. Forgatsch samt der da in gelegenem mesassung aus und nach Comorra gezogen so seschehen den 27. Septembris anno 1663.” Vlastivedná Muzeum Nová Zámky
87. Evlia Cselebi 393–394.
88. E csodás égi jelről szóló röplapok: Harms I. *Ethica, Physica* 1985. 399., 401., 403., 429.
89. XVI. sz. App.H 872. „Europische Zeitung / Was sich hin und wieder an unterschieden Orten denkwürdiges begeben und zugetragen hat / Insondert heit Von den grossen Wunder-Zeichen / So sich unweit NeuHeussel den 15 Novemb. über der Türcken Lager in der Nacht haben sehen lassen.”
90. OSZK Kézirattár: App. H. 861, 868, 870, 871, 875, 876, 881, 883, és Röplapgyűjtemény: Hubay 603, 603a, 605, 607, 615, 617, 618, 620, 632, 637, 668, 671, 680, 703. Német S. Katalin: *Ungarische Drucke und Hungarica 1480–1720*. Katalog der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, I–III. München–New York–London–Paris, 1993. E katalógus két újabb Forgách Ádámra és Érsekújvár 1663-as ostromára vonatkozó nyomtatványt is feltüntet, melyeket még nem volt alkalmam megtekinteni: H 549 „Copia Dess Schreibens von Herrn General Forgatsch/ Commendanten in Neuhausel/ ... vom 27. Sept. zu Abends/ ungefehr um 8. Uhren. Im Jahr 1663.” és H 667 „Gewisser Bericht/ wie es mit Übergabe der Vestung Neuhausel zugegangen.. 1663.”
91. Konkrét adatok nincsenek, de következtethetünk például abból a tényből, hogy 1571-ben Augsburgban egy frissen nyomott újság 600 példányát kobozták el. Benda 1942. 27.
92. Benda 1942. 36.
93. Esetleg feltételezhető, hogy némelyik nyomtatványt (pl. App.H. 883.) karintiai vagy stayer városokban adhatták ki. Egyrészt erre utal egy-két kiadvány nagyon pontos és részletező helyismerete, másrészt a veszélyeztetettségéből fakadó pánik is érezhető ezekben az újságokban. Viszont a folyamatos, kb. négy naponkénti rendszeres megjelenéshez már fejlett hírhálózatra és nyomdákra volt szükség.
94. App.882. Warhaftiger Bericht auss unterschiedlichen Extract-Shreiben zusammen getragen
95. App.861. Ausführliche und warhaftige Relation meiner Graff Forgats mit dem Türcken gehabte recontre, wie ich den 8. Aug. 1663. bei Gran dero Lager angegriffen
96. *Diarium Europaeum* 1663. őszi kiadványa: *Diarium Europaeum* IX. 1664. 576–581.

97. Mayer (1883.) összegezve közölte a bécsi nyomdászok kiadványait, 1663-ban nyomtatott hírleveleket nem említett. A Wiener Stadtbibliothek egyetlen 1663-as hírlevele „Larma Strummel” címmel egy kétfejű gyermek születéséről tudósított.
98. Helmut W. Lang szíves szóbeli közlése alapján, melyet ez úton is köszönök. Természetesen Bécsben is jelentek meg rendszeresen újságok: Lang, Helmut W.: Die deutschsprachigen Wiener Zeitungen des 17. Jahrhunderts. Wien, 1972.
99. Eisenhardt, Ulrich: Die kaiserliche Aufsicht über Buchdruck, Buchhandel und Presse im Heiligen Römischen Reich Deutscher Nation (1496–1806). Ein Beitrag zur Geschichte der Bücher- und Pressenzensur Bd.3. Karlsruhe 1970. 7.
100. Waldendorf jelentése a mainzi érseknek: ÖStA Haus- Hof- und Staatsarchiv Mainzer Erzkanzlei Archiv Reichstagakten Fasc.217. és Vö: Marczali Henrik: Regeszták a külföldi levéltárakból. Bp.1882. 236–239.
101. Szemléletes példa erre a bevezetőben idézett pamflet, melyet elképzelhető, hogy a Velencei Köztársaság bécsi követe, Giovanni Sagredo írt. (App.H.971.) „Ezen időnk módja szerint való Mars”: Zrínyi Könyvtár 524.
102. ÖStA Kriegsarchiv, Hofkriegsrat Protocollum 1663–64
103. Forgách levelei Puchaim komáromi főkapitányhoz ÖStA Kriegsarchiv, Alte Feldakten (VIII.15., 21. és IX.6., 15.) ÖStA KA AFA Türkenkrieg 1663/160 IX–XIII. fol 285–295 és Türkenkrieg 1663/159 I–VIII. fol 3–20.
104. Röpl. 615. 2.
105. App. H. 971.
106. Legjellemzőbb példa az átmenetre az az október közepén kiadott hírlevél (Röpl.616.), melyben alapvetően Zrínyi Miklós és a nádor tevékenységéről írnak, de még több kisebb hír foglalkozik Érsekújvárral; írnak az elvesztett municióról 6. és Forgách Ádám haditörvényszék elé állításáról 3. Október végétől már csak elvétele utalnak az Újvár környéki helyzetre. Röpl. 613., 623., 624.
107. App. H. 875. Gründliche ausführliche und Warhafftige Beschreibung Von der Belagerung der Vestung Newhausel
108. App. H. 861. Ausführliche und Warhafftige Relation...
App. H. 882. Warhafftiger Bericht oder Extract-Schreiben...
109. Forgách Ádám jelentése Wesselényi nádornak 1663. VIII.7. Hadtörténelmi Közlemények. 1893. 720.
110. Esterházy Pál 123–124.
111. Evlia Cselebi 327.
112. App. H. 861. 2.
113. Evlia Cselebi 327.
114. Forgách Ádám jelentése 1663. VIII.7 Hadtörténelmi Közlemények 1893. 719.
115. OL P287. Forgách család gácsi ágának iratai Series I. Fasc A.N. 248.
116. Nagy Iván: Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal 5. kötet. Pest, 1859. 224.
117. Esterházy Pál 1985. 123.
118. Diarium Europaeum őszi száma 1664. Diarium Europaeum, X. 675–679.
119. App. H. 868. (Röpl.603/a) Aussag/ uber 23. Puncten. Des Frantzösischen Renegatens, welcher an heut den 13. Augusti Anno 1663. von dem Türckischen Lager ... kommen.; Röpl.603. Aussag Eines Französischen Renegatens ... Sampt gewisser und wahrhafter Relations ...

120. Újvári Diarium 1.
121. Esterházy Pál 126.
122. Haiczl 184. vö.: 68. jegyzet
123. App.H.875. Gründliche / ausführliche und wahrhaftige Beschreibung / Von der Belägerung der Vestung Newhäusel / wie dann auch der Vestung Serin-War ...
124. Zrínyi-Újvár elleni augusztus 13-i török támadás (itt tévesen aug. 16.), melyre kiemelt hírként a címlapon is utaltak. Esterházy Pál 129., Perjés 1965. 338.
125. App. H. 869. Continuierter Bericht (Was ferner zwischen dem Christen und Türcken vorgegangen) ...
126. App. H. 877. Listige Krieger List / und allerhand Scharmüzel und Ausfall vor Neuhausel
127. App. H. 873. Extract-Schreiben / Von gewissen und wahrhaften Orten ... O ihr unmündigen Kinder bittet umb Widerstand dieses grausamen Wüterichs ...
128. App. H. 883. Warhafter Bericht / und auss unterschiedlichen Orten eingelauffener Bericht ...
129. App. H. 881. Warhafter Bericht / Aus Comorn und andern Orten / wie starck die Türcken / was derer Verrichtung / Zustand und Gelegenheit vor Neuhausel ...
130. Röpl. 615. Gewisse und Warhafte Schreiben von denen Belagerten aus Neuhausel
131. Esterházy Pál 131.; Újvári Diarium 3.
132. Röpl. 632. Warhaftige Beschreibung / von der Belägerung / Accord und Übergab der Vestung /
133. Röpl. 618. Mehrere Nachricht welcher gestalt die Übergabe der Vestung Neuhausel
134. App. H. 906. Gewisse Nachricht von der Vestung Neuhausel...
135. Johannes Pflieger: Jezsuita rendi áldozópap és tanár. 1614. dec. 14-én született Altkirchenben, 1636-ban lépett a rendbe Bécsben, human tárgyakat és teológiát tanított Grazban, rektor volt Zágrábban. Magyarországon 1662–1664 között német katonák gyóntatója volt. 1666-ban Judendorfban halt meg. Vö.: Szinnyi József: Magyar írók élete és munkái X. kötet 1118. Szinnyi egyértelműen Johann Pflieger munkájaként tünteti fel a napló német kiadását. Ugyanígy szerepel a napló Jean Pflieger műveként in: De Backer, A. – Sommervogel, C.: Bibliothéque de la Campagne des Jesus Bibliographie Tome VI. Bruxelles, Paris 1895. VI. 661. A Catalogi Personarum et Officiorum provinciae Austrae II. kötetében nem tüntetik fel J. Pflieger műveit, de életrajzi adatai egyeznek, így az is, hogy 1662 és 1664. között tábori lelkész volt. Collegit et edidit: Ladislaus Lukács S.I. /Monumenta Historici Societatis Jesu Volumen 125./ II.k. (1601–1640) Romae 1982. 704. (a továbbiakban: L. Lukács)
136. J. Pflieger levele Forgáchnak OL P287 Series II. 41.cs.; Forgách Ádámnak és feleségének írt levelek Fasc CC. 50.
137. Egyetemi Könyvtár Kézirattár Ab 139. Epistolae Elogia defunctorum societatis Jesu III. kötet 293–294.
138. Újvári Diarium 1.
139. Esterházy Pál 128.; Újvári Diarium 2.
140. Esterházy Pál 129.; Újvári Diarium 2.
141. Esterházy Pál 130.; Újvári Diarium 2.
142. Esterházy Pál 132.; Újvári Diarium 6.
143. A vár átadásának feltételeit közli: Guerra de Hungaria con los turcos 1661–1664.

- EK Kézirattár G.72. olaszul 87–89. és latinul 91–92. Ortelius Redivivus II. 277. és Balázs 223.
144. Esterházy Pál 132.; Újvári Diarium 5. A lelőtt Becco basa zsebében talált levélre a nádor is utalt: Wesselényi levele Forgáchnak Oroszlánkő, 1663.okt.4. OL. Kamarai lt. E 199 Wesselényi lt. fasc.8.
145. Esterházy P. 130. Újvári Diarium 2.
146. Iványi Emma: Esterházy Pál. In: Zrínyi Könyvtár 433. és L. Lukács, III. 1990. 149.
147. Hausner Gábor: Esterházy Pál emlékirata Zrínyi 1663–64-ben vívott harcáról (1–23) In: Zrínyi Könyvtár 13.
148. Vö.: VII., IX., X., XIV.
149. Esterházy Pál 105.
150. Röpl. 617. „Journal, der Anno 1663 von denen Türcken blocquirten und endlich auch eroberten Ober Hungarischen Vestung Vyvvar oder Neuhausel; was von Anfang dieser Belägerung / bis zu Ende derselben / von Tag zu Tag merkwürdiges vorgegangen. Aus dem Latein übersetzt.”
151. A kéziratos napló szeptember 27-nél félbeszakadt. Érdekes, hogy ez a teljesen egyező kiadvány is ott fejeződött be, ahol a latin forrás; ezek szerint már akkor hiányozhatott a befejezés.
152. App. H. 871. „Diarium Oder Anmerckung der Türckischen Belägerung Neu-Häusel / Wie solches Belägert / Bestürmet / Und dann entlichen mit Accord Erobert worden. Ordentlich was passiret und vorgelauffen / von Tag zu Tag verzeichnet. Und durch den Druck heraus gegeben / Im Monath October Anno 1663.”
153. Röpl. 620. „Verzeichnüß des P. Jesuiten / Johann Pflegers / was sich täglich in Neuhausel vom 13. Aug. Anno 1663 da er in diese Vestung kommen / biss zur Zeit der Übergabe begeben: Aus dem Lateinischen ins Deutsche veraset Im Jahr 1663.”
154. Röpl. 607. „Diarium Oder Ausführliche und warhafftige Relation Über die Belägerung und Übergab der weitberühmbten Haupt Vestung in Ober Ungarn Neuheusel / ... / in öffentlichen Truck zugeben vor gut befunden hat. Im Jahr 1663.”
155. App. H. 874. „Extract zweyer Schreiben/ von Wien und Zattmar / von fernern Zustand in Ungarn...”, App.H.878. „Relation welchergestalt Fürst Abbaffi in Siebenbürgen die noch übrige Hungarische Spanschaften in Türkische Protection beruffen auch zu Caschau einen Landtag angestellt”
156. App. H. 865. Extract-Schreiben von der Seiner Gräflichen Gnaden, Herrn Grafen von Serini, an den Ungerischen Ertzbischoff in Ungarn aus der SCHütt vom 20. Octob. ... Sambt andern Schreiben aus Raab und Wien, vom 20. und 24. October. Gedruckt im Jahr 1663.” Röpl.613., 624., 623.
157. App. H. 870. „Copia eines türckischen Frieden-Brieffs: Wie solche der hochmüthige, und jetziger Zeit um Neuhasel sich befindende Gross-Vezier, ...”
158. App. H. 899. „Der Türkische Feldzug. Warhafftiger gründlicher Bericht, von ... Belgrad ... , bis zu des Kayserl: Legatens H. Baron de Gois Abreise, denkwürdiges passiret. Samt einer Beshreibung der vornehmsten Personen bey der Türkischen Armee: auch einer Lista derer in Forgatzischen Treffen gefangenen Christen ... im Jahr 1664.”
159. Relation Aller Fürnemmen... Historien; Titellose Zeitung (Frankfurt am Main); Vochentliche Zeitung auß mehrerley Örther; Raporten (Köln); Neue Unpartheysche Zeitung...; Post Zeitung; Wochentliche Ordinari Zeitungen; Wochentliche Ordinari Post Zeitungen; Europaeische Zeitung; Neu-einlauffende Nachricht...; Europaeische Wochentliche Zeitung; Wollständige Leipzig Einkommende Post-Zeitungen; Neue wochentliche Post Zeitungen; Wochentliche Ordinari Postzeitung (Heidelberg); Wochentliche Ordinari Zeitung; Europaeische

- Wochentliche Zeitung; Extract-Schreiben Auß Wien; Europaeische Wochentliche Zeitung (Kopenhagen); Ordentliche Post Zeitung; Ordentliche Wochentliche Post Zeitung; Wochentliche Zeitung auß mehrerley orthor (Hamburg).
160. Schöne, Walter: Die deutschen Zeitung des 17. Jhs. in Abbildungen, 400 Faksimiliedrucke. – Leipzig 1940. (Die deutschen Zeitung im ersten Jahrhundert ihres Bestehens, 3.) S.220.
  161. Jacobi Franci: Relationis Historicae Semestralis Continuatio, Historische Beschreibung... Kunsthistorisches Museum Wien, Krashaar – Sammlung 15 884.
  162. Merian, Matthäus: Theatrum Europaeum oder ... Beschreibung ... Geschichten so sich hin und wider in der Welt fürnehmlich in Europa ... 21 Bände 1635–1718. 9.B. (1660–1666) 1699.
  163. Zimmermann, Martin: Denkwürdige Historia. Augsburg, 1665. 7. kép, valamint 11–12.
  164. „Neues Ungarisches und Türckisches Labet-Spiel/ Nach jeziger Zeit und Gelegenheit kurz gerichtet Benebens ein schön Remedium, Wie dem Türcken zu begegnen/ und durch Gottes Hülffē gar könnte vertrieben werden” Röpl. 663. Másik példány: MTA Kézirattár R.M.Ir. IV. 695.
  165. Legújabb: Zrínyi-Könyvtár II.; Péter Katalin: Zrínyi Miklós angol rajongói. In: Zrínyi-Könyvtár II. 27–63.; Gömöri György: Angol–magyar kapcsolatok a XVI–XVII. században. Bp.1989.; Uő.: Erdélyiek és angolok. Angol és skót utazók a régi Magyarországon (1542–1737). Válogatta, fordította, a bevezetést és a jegyzeteket írta: Gömöri György Bp., 1994.; Uő.: Adalékok az 1663–64. évi angliai Zrínyikultusz történetéhez. In: Zrínyi-dolgozatok V. Szerk.: Kovács Sándor Iván. Bp. 1988. 65–96.; Zrínyi-dolgozatok III. Szerk.: Dömötörfi Tibor–Turóczy Horváth Andrea–Kovács Sándor Iván Bp. 1986. 1–11. (Vö.: Kovács Sándor Iván: Angol életrajz Zrínyi Miklósról In: Zrínyi Könyvtár II. 20–21.)
  166. App.H.866. „A Brief accompt of the Turks late Expedition..., together with an exact Narrative of the remarkable Occurence at the Siege of Newhausel...”
  167. Vö.: Köpeczi 1976; Meyer, Rudolf: Die Flugschriften der Epoche Ludwigs XIV. Eine Untersuchung, der in schweizerischen Bibliotheken enthaltenen Broschüren (1661–1679). Basel und Stuttgart 1955.
  168. Harms, II. 1980. 485.
  169. Harms, I. 1985. 289.

NÓRA G. ETÉNYI

Die Gestaltung der öffentlichen Meinung und die Propaganda des 17. Jahrhunderts im Spiegel der Belagerung von Érsekújvár im Jahre 1663

Die Studie möchte aufgrund der Belagerung von Érsekújvár im Jahre 1663 darstellen, was für und wieviele Informationen über den Kampf gegen die Türken in Ungarn ins deutsche Sprachgebiet übermittelt wurden. Über die vierzigstägige Belagerung Érsekújvárs erschienen 1663 in deutschen Großstädten 15 verschiedene Flugblätter und 22 gedruckte Briefberichte. Bereits diese beachtliche Zahl eröffnet neue Dimensionen bei der Beurteilung der Propaganda in der frühen Neuzeit und deren Rezipienten, nämlich der öffentlichen Meinung im 17. Jahrhundert.

Die Flugblätter und Briefberichte erschienen parallel zur Belagerung bzw. kurz danach (Anfang August – Mitte Oktober), die Ereignisse ständig verfolgend, die

Informationen möglichst aus den dem Kriegsschauplatz am nächsten liegenden Orten (Komárom, Győr, Pozsony, Bécs) schöpfend. Dies setzt eine gut funktionierende Maschinerie voraus, die Informationen beschafft, weiterleitet und veröffentlicht. Der wichtigste Aspekt bei der Untersuchung der Drucke ist die Frage der Glaubwürdigkeit. Es können Kategorien nach dem Grad der Beeinflussung, des propagandistischen Charakters festgestellt werden. Dabei zeigt sich, daß der Hauptbeweggrund der Verleger die Absicht der Berichterstattung war. Vom Streben nach Glaubwürdigkeit zeugt der Umstand, daß ein Tagebuch in vier verschiedenen Auflagen herausgegeben wurde, dessen lateinsprachiges Original im Wiener Kriegsarchiv vorliegt. Der Tagebuchautor war ein deutscher Jesuitenpater, ein Augenzeuge der Belagerung. Die Analyse der Bilder ergibt, daß die Schnitzer auf glaubwürdige Darstellung bedacht waren.

Die Verleger berücksichtigten auch die Erwartungen der Rezipienten und versuchten der Aufmerksamkeit möglichst vieler Schichten gerecht zu werden. Die Menge der Informationen und die populären Formen der Mittelung ermöglichten es, daß die Nachrichten nicht nur ein enges Lesepublikum erreichten.

Im Mechanismus der Berichterstattung spielte die Propaganda natürlich eine bedeutende Rolle, trotzdem wurden diese kurzen und aktuelle Informationen vermittelnden Ausgaben in erster Linie nicht durch das Macht-, sondern durch das Geschäftsinteresse ins Leben gerufen.

Entgegen den früheren Meinungen kann festgestellt werden, daß in erster Linie nicht die Flugschriften und Pamflets propagandistischen Charakters über Ungarn gedruckt wurden, sondern es gab eine Form der hauptsächlich Basisinformation, mit Hilfe derer ein schnelles und ausführliches Bild über die Kämpfe gegen die Türken in Ungarn vermittelt wurde.

NÓRA G. ETÉNYI

Influencing Public Opinion and Propaganda in the Seventeenth Century with regard to the Siege of Érsekújvár in 1663

Using the example of the siege of Érsekújvár in 1663, the author endeavours to show the quality and quantity of the information on the war against the Turks in Hungary that found its way to German speaking parts of Europe. Fifteen various leaflets and 22 printed newsletters were published in German cities in 1663 on the 40-day siege of Érsekújvár. This surprisingly large number opens up new dimensions in the appraisal of the significance in the 17th century of modern propaganda and of its receiving medium, i.e. public opinion.

The leaflets and newsletters were published simultaneously with, and a short time after, the siege (from early August to mid-October), continuously following the events, gathering the news preferably from places (Komárom, Győr, Pozsony, Vienna) near the military events. All this postulates a smoothly working machinery for gathering, transmitting and publishing information.

The most important aspect for the study in connection with the publications in question is their credibility. The material can be classified according to the degree of propaganda, the intent to influence. It can be shown that the publishers were motivated basically by the intent to inform. The ambition to be authentic is indicated by the fact that a diary, whose Latin original is now in the Kriegsarchiv in Vienna, was published in four different editions. The author of the diary was a German Jesuit

field pastor, an eyewitness of the siege. The analysis of the prints in the illustrated newsletters has revealed that the illustrators aspired to authentic representation.

The publishers also deferred to the curiosity of the receptors, trying to meet the needs of as many social groups as possible. The great quantity of information and the popular forms of circulation made it possible for the news to reach more than just a little group of the reading public.

Propaganda, of course, played some part in the mechanism of spreading information, but these publications containing brief and fresh pieces of news were primarily motivated not by political but business interests.

Contrary to earlier views it would seem that the leaflets and pamphlets on Hungarians were not principally propagandistic in character, and there was a primary, basic form of spreading information, providing fast, detailed, and colourful picture on the struggles against the Turks in Hungary.